

PRIRUČNIK ZA TRENING

Izgradnja kapaciteta lokalnih institucija za razvoj potencijala alternativne ekonomije u Srbiji

REGIONALNI TRENING

2011/2012



Evropska unija
European Union

Projekat finansira Evropska unija u okviru programa „Podrška civilnom društvu“.
Project is financed by the European Union within the "Support to Civil Society" programme.



Co.Ge.S.
Soc. Coop. Sociale

RAZVOJ SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA

O PROJEKTU

Evropski pokret u Srbiji uz podršku Delegacije Evropske unije u Republici Srbiji realizuje projekat „Razvoj socijalnog preduzetništva“ sa ciljem da doprinese socio-ekonomskom razvoju putem promocije inovativne forme privređivanja - **socijalnog preduzetništva** i posebno promociji mera koje će podstaći razvoj ove oblasti u Srbiji.

Izgradnja kapaciteta službi za zapošljavanje i pružalaca socijalnih usluga na lokalnom nivou za razvoj potencijala alternativne ekonomije u Srbiji sa fokusom na socijalno preduzetništvo, povećanje zapošljivosti socijalno ugroženih grupa u regionima Srbije, promocija koncepta socijalnog preduzetništva u lokalnim zajednicama i stvaranje mreže podrške za buduće socijalne preduzetnike predstavljaju ciljeve na čijem ostvarenju će se raditi.

Aktivnosti u okviru projekta:

1. ISTRAŽIVANJE

EPuS je tokom septembra sproveo istraživanje radi procene potreba i znanja lokalnih institucija, njihovih kapaciteta i planova za razvoj socijalnog preduzetništva.

2. OBUKE

Rezultati prikupljeni tokom istraživanja biće osnova za utvrđivanje sadržaja obuka koje će biti održane u Beogradu, Nišu, Novom Sadu, Zaječaru, Kragujevcu i Novom Pazaru za predstavnike opština, kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, privrednih komora, centara za socijalni rad i Nacionalne službe za zapošljavanje.

3. INFORMISANJE

Biće organizovane tri studijske posete za predstavnike medija socijalnim preduzećima širom Srbije kako bi se neposredno upoznali sa primenom koncepta socijalne ekonomije u Srbiji. Imajući u vidu nedostatak znanja i informacija o konceptu, uloga novinara je veoma važna i može rezultirati širenjem mreže podrške za postojeće i buduće socijalne preduzetnike.

POZADINA

Svetska ekonomija je od 2008. godine uzdrmana krizom koja je snažno pogodila i srpsku, uveliko oslabljenu privredu. Indikatori rasta države su pretežno zaustavljeni, što je rezultiralo time da je u 2009. godini prvi put u 21. veku zabeležen negativni ekonomski rast od 3 odsto. Oslabljena privreda je u 2010. godini dovela do još većeg siromašenja i povećanja broja nezaposlenih ljudi.

Zbog toga je važna izgradnja kapaciteta zainteresovane javnosti, relevantnih aktera na lokalnom nivou i pružalaca socijalnih i usluga zapošljavanja kroz održavanje niza sveobuhvatnih obuka zahvaljujući kojim će se lokalne institucije osnažiti i senzibilisati za podsticanje razvoja socijalnih preduzeća i zapošljavanje ugroženih grupa. Socijalno preduzetništvo je duboko ukorenjeno u lokalnu zajednicu i može da apsorbuje potrebe tržišta zapošljavanja.

U Evropskoj uniji 6 odsto stanovništva je zaposleno u ovom sektoru, koji u BDP učestvuje sa 4 odsto, a broj korisnika usluga koje pružaju socijalna preduzeća je veći od 100 miliona.

O PARTNERIMA NA PROJEKTU

Projekat sprovodi Evropski pokret u Srbiji (EPuS) uz podršku Delegacije Evropske unije u Republici Srbiji, u okviru programa "Podrška civilnom društvu".

EPuS je udruženje građana koje svojim aktivnostima podržava proces evropske integracije Srbije od osnivanja, 1992. godine.

Od 2008. godine, organizacija je intenzivno posvećena razvoju i promociji koncepta socijalnog preduzetništva u Srbiji kroz programe, istraživanja i izdavaštvo u ovoj oblasti. EPuS je jedan od osnivača Koalicije za razvoj socijalnog preduzetništva pored Balkanskog fonda za lokalne inicijative, Inicijative za razvoj i saradnju, Smart kolektiva i Grupe 484. Koalicija je osnovana u februaru 2011. godine sa ciljem da podstiče razvoj socijalnog preduzetništva, informiše širu javnost o socijalnom preduzetništvu, mogućnostima smanjenja siromaštva i povećanja prilika za zapošljavanje marginalizovanih grupa, socijalnoj inkluziji i rešavanju društvenih problema na alternativne načine.

www.emins.org

Partneri na projektu su italijanske organizacije: Irecoop Veneto, regionalni institut za obrazovanje iz Padove i Co.Ge.S, udruženje građana iz Venecije.

Irecoop Veneto poseduje desetogodišnje iskustvo u pružanju podrške socijalnim kooperativama u oblasti započinjanja posla, inkluzije radne snage i umrežavanju privatne i javne industrije. Jedna od specijalnosti instituta je razvoj priručnika za obuku, nastavnih planova i programa i sprovođenje obuka.

www.irecoop.veneto.it

Co.Ge.S je aktivan u pružanju podrške pri pokretanju socijalnih preduzeća u regiji Veneto u Italiji. Koordinirao je više od 15 projekata finansiranih od strane EU u oblasti socijalne ekonomije, rada i socijalne inkluzije. Poseduje tri centra posvećena aktivnostima inkluzije radne snage, Centar za azilante, Centar za maloletna lica, tri terapijske zajednice, Centar za poslovnu inkubaciju socijalnog preduzetništva i 4 Centra za obuku.

www.cogescoop.it

Projekat se sprovodi u saradnji sa:



Projekat finansira Evropska unija u okviru programa „Podrška civilnom društvu“.
Project is financed by the European Union within the "Support to Civil Society" programme.





Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji



**Evropski pokret
Srbija**

11000 Beograd, Srbija, Kralja Milana 31/II
Tel: +381 11 364 01 74
office@emins.org, www.emins.org

Nacionalna služba za zapošljavanje

www.nsz.gov.rs

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije

www.inkluzija.gov.rs

Grupa 484

www.grupa484.org.rs

Smart kolektiv

www.smartkolektiv.org

Balkanski fond za lokalne inicijative

www.bcif.org

Inicijativa za razvoj i saradnju

www.idcserbia.org



Evropska unija
European Union

Projekat finansira Evropska unija u okviru programa „Podrška civilnom društvu“.
Project is financed by the European Union within the "Support to Civil Society" programme.



Co.Ge.S.
Soc. Coop. Sociale

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

PREPORUKE ZA PODRŠKU RAZVOJA KAPACITETA SOCIJALNIH PREDUZEĆA U

SRBIJI¹

I O projektu

1. Uvod

2. Analiza stanja

2.1. Određenje socijalnog preduzetništva

2.2. Socijalno preduzetništvo u Srbiji

3. Pravni okvir

4. Finansijska podrška razvoju socijalnog preduzetništva u Srbiji

4.1. Evropska iskustva

4.2. Dostupni izvori finansiranja socijalnih preduzeća u Srbiji

5. Unapređenje ljudskog kapitala za socijalno preduzetništvo u Srbiji

5.1. Socijalna funkcija socijalnih preduzetnika

5.2. Kvalifikacije socijalnog preduzetnika

5.3. Dostupnost obuka za menadžment u javnom sektoru

II Zaključci i preporuke

III Prilozi: Koncept i praksa socijalnih preduzeća u Evropi

Prilog 1: *Pregled mogućih izvora finansiranja socijalnog preduzetništva u Srbiji*, Žaklina Stojanović

Prilog 2: *Italijansko iskustvo*, Karlo Borzaga

Prilog 3: *Socijalna ekonomija u Poljskoj – novi načini za prevazilaženje socijalne isključenosti*, Barbara Sadovska

¹ Publikacija je nastala kao rezultat aktivnosti na projektu „Podrška evropskim integracijama kroz promociju alternativne ekonomije i socijalne kohezije u Republici Srbiji“, realizovanim uz podršku Olof Palme međunarodnog centra. Izdavač: Evropski pokret u Srbiji, 2011. Autori: Slobodan Cvejić, Radmila Grozdanić, Žaklina Stojanović, Barbara Sadovska, Karlo Borzaga.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

O projektu

Publikacija „Preporuke za podršku razvoja kapaciteta socijalnih preduzeća u Srbiji“ rezultat je rada u okviru projekta „Podrška evropskim integracijama kroz promociju alternativne ekonomije i socijalne kohezije u Republici Srbiji“, koji od 2008. godine sprovodi Evropski pokret u Srbiji (EPuS), uz podršku Međunarodnog centra „Olof Palme“. U protekle tri godine, najznačajniji rezultat ove aktivnosti jeste sve veća prisutnost pojma socijalnog preduzetništva u domaćoj javnosti. Osim toga, i praktični oblici primene poslovanja koji se mogu svrstati u sektor alternativne ekonomije postali su prepoznatljivi u stručnoj javnosti, čime su stvorene osnove za razvoj i promociju ovog koncepta u Srbiji.

Aktuelna situacija u Srbiji povećava interesovanje ljudi za nove oblike organizovanja, posebno usled potrebe za rešavanjem problema nastalih u procesu tranzicije i kao posledica krize. Promocija alternativne ekonomije predstavlja dobar način pružanja podrške evropskim integracijama, u čemu glavnu ulogu imaju organizacije građanskog društva. Umrežavanjem sa nekolicinom domaćih i inostranih organizacija i kooperativa, EPuS se aktivno uključio u proces mapiranja postojećih oblika socijalnog preduzetništva u Srbiji, utvrđivanja potencijala za dalji razvoj, i promocije ovog koncepta radi stvaranja povoljnog društvenog i pravnog okruženja za njegov razvoj.

Kao rezultat javnog zagovaranja organizacija civilnog društva tokom 2010. godine, termin „socijalno preduzetništvo“, koji se odnosi na dobrovoljne organizacije koje podrazumevaju preduzetničke aktivnosti, ali i socijalne ciljeve kada pružaju mogućnost zapošljavanja i rehabilitacije ugroženih grupa, (pro)našao je svoje mesto i u zakonodavstvu Republike Srbije, kao sastavni deo Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Takođe, predlogom nacrta novog Zakona o zadrugama u kome se uvodi pojam „socijalnih zadruga“, predviđeno je da ovaj oblik preduzetništva bude bliže definisan u podzakonskih aktima ili posebnom zakonu. Na taj način, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, kao predlagač zakona i Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije, u skladu sa svojom nadležnošću, prepoznali su socijalno preduzetništvo kao efikasan instrument za uključivanje marginalizovanih grupa stanovništva na tržište rada i pružanje

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji efikasnijih usluga socijalne zaštite, ali i odalo vrednost dosadašnjem radu organizacija civilnog društva u ovoj oblasti.

Tokom 2010. godine, koja je na nivou Evropske unije potekla u znaku borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, održano je nekoliko važnih događaja u okviru sprovođenja projekta „Podrška evropskim integracijama kroz promociju alternativne ekonomije i socijalne kohezije u Republici Srbiji“. U Palati Srbija, 26. aprila, održana je međunarodna Konferencija „Socijalno preduzetništvo – mogućnosti i perspektive“, koja je okupila veliki broj inostranih i domaćih stručnjaka i praktikanata u oblasti socijalnog preduzetništva. Konferencija kao i kasnije aktivnosti realizovani su u saradnji sa Grupom 484 i uz značajnu podršku Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije². Krajem godine, održana su i četiri sastanka dve radne grupe koje su se bavile pitanjem kapaciteta i mogućnosti socijalnog preduzetništva u Srbiji. Prva radna grupa okupila je predstavnike već formiranih socijalnih preduzeća, kao i organizacija civilnog društva, sa ciljem preseka postojećeg stanja socijalne ekonomije i njenih oblika i formi koje trenutno postoje. Takođe, definisane su i potrebe, kao i preporuke za rešavanje konkretnih problema sa kojima se svako od socijalnih preduzeća suočava. U rad druge radne grupe bili su uključeni predstavnici akademske zajednice, nadležnih ministarstava i relevantnih državnih institucija, kao i predstavnici uspešno formiranih socijalnih preduzeća. Radna grupa se bavila pregledom postojećeg normativnog okvira u Republici Srbiji, sa ciljem sticanja uvida u mogućnosti koje taj okvir pruža, kao i uočavanja njegovih glavnih nedostaka.

Rezultat rada predstavljenih radnih grupa, i centralni deo ove publikacije, jesu preporuke koje otvaraju mogućnosti zagovaranja za stvaranje povoljnog okruženja za funkcionisanje i razvoj socijalne ekonomije, kao i davanja predloga za buduća zakonska rešenja, najpogodnijih za postojeće uslove, u kojima ovakvi oblici organizovanja (mogu da) deluju. Publikacija sadrži pregled izvora finansiranja socijalnih preduzeća i uslova za unapređenje ljudskih resursa za ovaj oblik preduzetništva. Značajan doprinos kvalitetu publikacije dali su svojim tekstovima i eminentni stručnjaci iz Italije i Poljske, koji su na praktičan način predstavili iskustva ovih zemalja u oblasti socijalnog preduzetništva, kao i

² <http://www.inkluzija.gov.rs/>



Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
domaći stručnjaci koji već godinama analiziraju mogućnosti za razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji (Marija Kolin, Žaklina Stojanović, Radmila Grozdanić i Slobodan Cvejić), kojima se, kao i svim članovima radnih grupa, zahvaljujemo.



**Evropski pokret
Srbija**

11000 Beograd, Srbija, Kralja Milana 31/II
Tel: +381 11 364 01 74
office@emins.org, www.emins.org



**Evropska unija
European Union**

Projekat finansira Evropska unija u okviru programa „Podrška civilnom društvu“.
Project is financed by the European Union within the "Support to Civil Society" programme.



Co.Ge.S.
Soc. Coop. Sociale

Ovaj dokument sumira analize stanja socijalnog preduzetništva i mogućnosti njegovog razvoja u Srbiji koje su obavljene u okviru projekta „Podrška razvoju kapaciteta socijalnih preduzeća u Srbiji“ koji realizuje Evropski pokret u Srbiji uz podršku Olof Palme Centra. Osnovna svrha dokumenta je da iznese preporuke za unapređenje položaja i kapaciteta socijalnog preduzetništva u Srbiji i na taj način omogućiti sistemsko pozicioniranje ove privredne i socijalne oblasti i uspešno upravljanje aktivnostima koje se u njoj odvijaju.

Dokument počiva na nalazima analiza mogućnosti finansiranja socijalnih preduzeća (Ž. Stojanović i S. Popović) i mogućnosti unapređenja ljudskih kapaciteta (R. Grozdanić). Osim toga, u obzir su uzete prethodne analize socijalnog preduzetništva u Srbiji (Parun Kolin, Petrušić, 2008; Babović et al, 2008; Cvejić, Babović, Vuković, 2008), kao i brojne studije i dokumenta o socijalnoj ekonomiji i socijalnom preduzetništvu u Evropi i SAD.

2.1. Određenje socijalnog preduzetništva

U literaturi i praksi termin „socijalno preduzetništvo“ nije posve nov termin. Pojavljuje se krajem 1980-ih u Italiji, ali i u drugim evropskim zemljama. Njegova svrha je bila da označi široku raznovrsnost proizvodno-poslovnih organizacija, čije osnivanje, u godinama rastuće krize teorije i prakse „države blagostanja“, nije bilo zasnovano na profitu već na socijalnoj motivaciji. Ovo je deo šireg konteksta „socijalne ekonomije (SE)“.

Procenjuje se da sektor socijalnog preduzetništva u svetu danas zapošljava oko 40 miliona ljudi, sa preko 200 miliona volontera. Preko 30 univerziteta u svetu ima programe socijalnog preduzetništva, uključujući: Kolumbiju, Harvard, Stanford, Oxford. (Leadbeater, 1997). U EU različiti oblici socijalnog preduzetništva (poput zadruga, organizacija civilnog društva, fondacija, socijalnih preduzeća) čine dva miliona privrednih društava, odnosno 10% i zapošljavaju 11 miliona ljudi (oko 6%) – (CIRIEC, 2007).

Socijalna preduzeća karakterišu sledeće osobine:

- Aktivnosti na proizvodnji dobara ili prodaji usluga
- Visok stepen autonomije
- Tendencija ka plaćenom radu
- Jasno iskazan cilj da se doprinese zajednici ili određenoj grupi
- Olučivanje nije zasnovano na posedovanju kapitala
- Isključenost organizacija usmerenih na ostvarivanje profita

Socijalna preduzeća doprinose zajednici na više načina: isporučuju dobra i usluge (socijalne, obrazovne, zdravstvene, itd.) lokalnim zajednicama i ljudima koje ne mogu da ih plate; doprinose ekonomskom razvoju depriviranih zajednica; stvaraju nove mogućnosti za zapošljavanje; omogućuju radnu integraciju osujećenim ljudima koji imaju male šanse za zapošljavanje na 'otvorenom' tržištu. Ona zapravo koriste sredstva koja drugačije ne bi bila

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji alocirana tako da odgovore na potrebe zajednice za blagostanjem i razvojem. Posledično, ona doprinose socijalnoj koheziji, akumulaciji socijalnog kapitala i ravnomernijem ekonomskom razvoju (Cvejić, Babović, Vuković, 2008).

Nesporna je usmerenost socijalnih preduzeća na ostvarivanje specifičnih zadataka koji se odnose na unapređenje socijalnih funkcija ili životne sredine. Ipak, ova preduzeća ostaju neodrživa ukoliko nisu u mogućnosti da ostvare i odgovarajuće finansijske efekte. Ovde se misli pre svega na to da ostvarivanje odgovarajućih finansijskih efekata služi kao osnova za postizanje prethodno definisanih širih društvenih i ekoloških ciljeva socijalnog preduzeća i promociju dugoročne samoodrživosti. Imajući u vidu iskustva razvijenih ekonomija, poslovanje socijalnih preduzeća u tom smislu treba da bude zasnovano na trostrukoj ciljnoj liniji (*triple bottom line*).

Trostruka ciljna linija (skraćeno TBL ili 3BL, takođe poznata pod skraćenicom 3P - ljudi, planeta, dobit, ili tri stuba) zasniva se na proširenom spektru vrednosti i kriterijuma za merenje organizacione i društvene usmerenosti i uspeha. Tri granice obuhvataju ekonomski, ekološki i socijalni aspekt.

Pojava ideje i prakse socijalnih preduzeća je povezana sa razvojem kapitalizma u 18. i 19. veku, kada su osnovane grupe za samopomoć i druga udruženja vođena po principima filantropije i milosrđa. Sa drastičnim osiromašivanjem radničke klase u periodu industrijske revolucije u Evropi, ohrabrivane su nove inicijative za ublažavanje posledica siromaštva. Ove inicijative su bile najvidljivije u Francuskoj i Italiji, gde je proces industrijalizacije bio sporiji i gde su se ukorenile radničko-proizvodne kooperative (Anheir, 2005). Radnička klasa je počela da spontano izražava potrebu za prevazilaženjem teških životnih uslova, kao i za pronalaženjem alternative za tržišnu ekonomiju koja bi bila zasnovana na principima solidarnosti. Ovo je podrazumevalo osnivanje bolnica za siromašne, kao i podržavanje mnogih drugih aktivnosti koje nisu bile uključene u tadašnju socijalnu politiku (Parun Kolin, Petrušić, 2008). Razvoj situacije u ovom smeru doveo je do ustanovljavanja prvih funkcionalnih kooperativa, kao najraširenije forme socijalnih preduzeća, a pre svega u Velikoj Britaniji s kraja 18. i s početka 19. veka.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Kada govorimo o modernom periodu, dolazi do širenja spektra faktora koji su doveli do razvoja socijalnog preduzetništva. Evropska društva se suočavaju sa ekstenzivnim rastom i diversifikacijom potreba, zasnovanim u izmenjenim obrascima životnih stilova i socijalnih i ekonomskih ponašanja različitih društvenih grupa. U isto vreme, nemogućnost da se osigura nekadašnji nivo sigurnosti kroz garantovanu zaposlenost, starosne penzije, besplatnu zdravstvenu zaštitu i druge usluge, vodila je ka nezaposlenosti i smanjenom obimu usluga od opšteg interesa, posebno za one koji ne mogu da plate (Borzaga, Galera, Nogales, 2008). Građanska društva u evropskim zemljama su na nedostatak socijalnih usluga i nesposobnost država blagostanja da osiguraju zaposlenost reagovala *grass-root* inicijativama za osnivanje organizacija koje su istovremeno socijalno orijentisane i sve više uključene u ekonomske aktivnosti. Udruženja građana i fondacije koje su bile tradicionalno usmerene na zastupanje su se angažovale u ekonomskim aktivnostima sa jačom preduzetničkom orijentacijom, dok su zadruga (poljoprivrednika, potrošača, proizvođača), koje su bile više orijentisane ka svojim interesima i prihodu, sada proširile svoje funkcije na šire društvene ciljeve (Cvejić, Babović, Vuković, 2008).

Rastući sektor koji se nalazi između javnog i privatnog profitnog sektora naziva se 'trećim sektorom' i uključuje nevladine organizacije koje pokreću vrednosti i koje u osnovi re-investiraju svoje viškove u dalju socijalnu, ekološku i kulturalnu svrhu. On uključuje dobrovoljne organizacije, organizacije lokalne zajednice, dobrotvorne organizacije, socijalna preduzeća, zadruga i mešovite organizacije.

Socijalna preduzeća se razlikuju od tradicionalnih organizacija trećeg sektora po naglašenijim ekonomskim aktivnostima uz spremnost da se upuste u rizičan ekonomski poduhvat. U isto vreme, ona se razlikuju od profitnih preduzeća i tradicionalnih zadruga po jačoj orijentaciji ka širim socijalnim ciljevima i interesima zajednice. Socijalnim preduzećima je ili zakonski zabranjeno da raspodeljuju profit ili su strukturirana i zasnovana tako da isključuju profit kao glavni cilj (Cvejić, Babović, Vuković, 2008).

Prva socijalna preduzeća osnovana su i uvedena u Italiji, 1991. godine, zakonom 381/1991, u kooperativnoj (zadružnoj) legalnoj formi i nazvana su „socijalne kooperative“ (*cooperative sociale*). U skladu sa kooperativnom filozofijom i sa ranije naglašenim

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji principima socijalnih preduzeća, nove socijalne kooperative pokrile su *aktivnosti staranja* (upravljanje socijalno-zdravstvenim staranjem i obrazovne usluge, obezbeđivanje kućnog staranja i smeštaja ugroženim kategorijama stanovništva, čuvanje i briga o deci, kulturne aktivnosti i inicijative za zaštitu životne sredine), odnosno, *aktivnosti obučavanja* (uvođenje ljudi koji su u nepovoljnom položaju u društvu i koji ne mogu da se uključe u „normalne“ proizvodne krugove, u poslovne i aktivnosti zapošljavanja) (Thomas, 2004). Od onda do 2003. u Italiji je osnovano 6.500 – 7.000 socijalnih kooperativa, koje zapošljavaju oko 200.000 radnika i od kojih koristi ima 1,5 milion ljudi (Borzaga, Galera, Nogales, 2008). Vrlo brzo nakon ovih „inovacija“ mnoge druge zemlje su počele da prate italijanski primer. U Portugaliji su, na primer, osnovane „kooperative socijalne solidarnosti“ (*cooperativas de solidariedade social*). U Francuskoj su ubodena „kooperativna društva kolektivnih interesa“ (*societe cooperative d'interet collectif – SCIC*), a 2005. godine u Engleskoj je stupila na snagu nova legalna forma – „*community interest company*“, koja obezbeđuje usluge uglavnom na lokalnom nivou, u oblastima kao što su prevoz u lokalnoj zajednici, socijalno stanovanje, obezbeđivanje usluga brige o deci itd. Uzimajući u obzir ovaj kontekstualni razvoj, tokom vremena, socijalna preduzeća su se počela određivati kao neprofitni „poduhvati“ dizajnirani tako da bi ostvarili kako socijalne i javne, tako i komercijalne ciljeve; iako trgovina sa socijalnom svrhom teško može da se predstavi kao novi fenomen, rast socijalnih preduzeća je bio ključno svojstvo ekonomskih aktivnosti u razvijenim, ali i u zemljama u razvoju (Moizer, Tracey, 2010). Ovako opšte definisana, socijalna preduzeća se prilično lako mogu povezati sa lokalnim kontekstom, sa jasnim ciljem da koriste tim zajednicama. Na ovaj način, socijalna preduzeća obezbeđuju višestruki efekat: a) *obezbeđivanje radne integracije „teško zapošljivih“ kategorija; b) obezbeđivanje socijalnog uključivanja ranjivih grupa; c) smanjivanje izdataka iz nacionalnog budžeta za sistem blagostanja.*

Potreba za afirmacijom uloge socijalnih preduzeća u ekonomiji Srbije je narasla iz istih razloga iz kojih se ova ideja u zapadnoevropskom kapitalizmu javila prvo u kontekstu šireg koncepta socijalne ekonomije u 19. veku, a potom i u konkretnim oblicima socijalnog preduzetništva, primerenim savremenom kapitalizmu u drugoj polovini 20. veka. Ti razlozi su vezani za negativne efekte tržišne ekonomije i socijalno neodrživog modela ekonomskog rasta. Kada broj onih koji ne mogu da se uključe u slobodnu tržišnu utakmicu postane prevelik i sav teret gubitnika se svali na državni budžet, podrška preduzetničkim nastojanjima u manje naglašenim tržišnim uslovima, što socijalno preduzetništvo jeste po svojoj definiciji, predstavlja dobar instrument za povećanje broja građana koji će se samostalno uključiti u društvo i, posledično, za povećanje društvene kohezije.

Socijalno preduzetništvo je ogledalo transformacije socijalne politike u Srbiji. Podrška razvoju sektora koji može da zaposli veliki broj socijalno i ekonomski isključenih zapravo predstavlja podršku celoj privredi. Ideja savremenog socijalnog preduzetništva se u Srbiji pojavila kroz proces kulturnog i političkog približavanja Evropskoj uniji, a da bi prerasla u održiv sektor moraju se uvažiti i neke specifičnosti koje kontekst socijalnog preduzetništva u Srbiji razlikuju od modela prepoznatih u evropskom okruženju, a slične su drugim istočnoevropskim zemljama.

- Ekonomski problemi i broj građana koji nisu uključeni kroz standardne tržišne mehanizme su u Srbiji veći nego u većini evropskih zemalja. Oni su toliki da kritično ugrožavaju normalno funkcionisanje privrede. Jačanje uloge socijalnog preduzetništva može otvoriti alternativni pravac uključivanja na tržište rada i rasteretiti tržišnu privredu velikih socijalnih očekivanja.

- Iskustvo iz socijalističke privrede nas je naučilo da ekonomija koja je dominantno socijalna ne može opstati. Socijalistička preduzeća su imala neefikasnu unutrašnju organizaciju, nisku produktivnost i značajan nedostatak investiranja u nove, efikasnije tehnologije. Ova mešavina neefikasnosti i nekreativnosti prouzrokovala je ogromne gubitke i pokazala da je, kako bi se održala, socijalna ekonomija koja je

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

funkcionisala po ovim principima, morala da bude ozbiljno zaštićena od tržišnih rizika i značajno smanjena. Posledično, tokom osamdesetih godina prošlog veka jugoslovenska, pa time i srpska ekonomija i politički sistem su zapali u duboku krizu.

'Eksperiment sa socijalizmom' je kompromitovao ideju socijalne ekonomije. Imajući u vidu da u Srbiji još opstaju velika javna preduzeća koja posluju sa ogromnim gubicima, i očigledno imaju prevashodno socijalnu funkciju, moralno je otežana uloga države kao promotera odgovornog i ekonomski održivog socijalnog preduzetništva. Stoga, ideja o socijalnoj pravdi u ekonomskim relacijama može biti reafirmisana kroz insistiranje na preduzetničkom duhu i ekonomskoj održivosti u aktivnostima preduzeća, zadruga i drugih aktera koji posluju sa naglašenom socijalnom misijom ili u 'zaštićenom' tržišnom nastupu.

- Preduzetnički duh je u Srbiji još uvek slabo razvijen. Posle 45 godina socijalizma usledilo je 10 katastrofalnih godina prljave privatizacije, korupcije i klijentelizma. Ovakav model privrede još uvek ima vidljive tragove u razvoju srpskog kapitalizma. Kao rezultat, mali je broj preduzeća koja mogu da izdrže otvorenu tržišnu utakmicu, a veliki broj 'preduzetnika' je orijentisan na klijentelizam, sivu ekonomiju i druge oblike ekonomskog ponašanja koji ugrožavaju normalno funkcionisanje tržišta. Svakako je još manja verovatnoća da se preduzetnička znanja i veštine nađu među onima koji se zateknu u polju socijalne ekonomije. Ovo sve zajedno nosi pritajenu pretnju da bi pokušaj da se ojača funkcija socijalnog preduzetništva bio ugrožen brojnim nastojanjima da se manipuliše eventualnim pogodnostima koje bi bile predviđene za poslovanje socijalnih preduzeća. A odgovornost socijalnih preduzetnika je utoliko veća ukoliko je teže merljiva ekonomskim indikatorima. Iz ovih razloga socijalno preduzetništvo mora predstavljati uređen sektor u kojem će se jasno videti uloge preduzetnika, zakonodavca, centralne izvršne vlasti, lokalnih vlasti, koordinacionih tela, nadzornih tela.

- Funkcije i odgovornosti javnog i privatnog sektora još nisu jasno razgraničene, a ovo posebno ugrožava treći sektor iz kojeg se očekuje najveći input u socijalno preduzetništvo. Trećem sektoru su, u poduhvatu izgradnje socijalnog preduzetništva, neophodna stabilna partnerstva i sa javnim i sa privatnim sektorom. Generalno, može se

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

reći da treći sektor u Srbiji pokazuje ograničen, ali stabilan potencijal za angažovanje u aktivnostima socijalne ekonomije. Brojne NVO poseduju ljudske resurse, znanje i iskustvo. Međutim, u većini slučajeva nedostaje im ključni element socijalnog preduzetništva – mogućnost ili spremnost da se direktno preduzmu aktivnosti orijentisane ka zaradi. Preciznije, mogućnosti su ograničene, a nedovoljna spremnost otkriva nedostatak preduzetničke sklonosti i kapaciteta. Organizovana podrška jačanju preduzetničkih kapaciteta će predstavljati dragocen input u oživljavanju i širenju sektora socijalnog preduzetništva.

- Dosadašnji skromni razvoj socijalnog preduzetništva u našim uslovima može se objasniti, između ostalog, i suštinskim nerazumevanjem trostruke ciljne linije kako na makro (državnom) tako i na mikro (preduzetničkom) nivou. Ovo posebno dobija na značaju ukoliko se ima u vidu direktna povezanost trostruke ciljne linije, finansiranja i održivosti socijalnog preduzetništva. Prvi problem sa kojim se socijalna preduzeća i socijalno preduzetništvo suočava u našoj praksi je neosporno vezan za nerazumevanje od strane državnih institucija koje ne prepoznaju značaj koji *treći sektor privređivanja* ima u razvijajućoj ekonomiji. Pored privatnog/korporativnog i državnog sektora, u svim razvijenim ekonomijama paralelno postoji i treći sektor privređivanja zasnovan na socijalnim preduzećima koja obuhvataju širok spektar pravnih formi, profitnih i neprofitnih organizacija – poput preduzeća usmerenih na ispunjavanje zadataka zajednice (kvazi državne organizacije), dobrotvornih organizacija, različitih formi organizacija za samozapošljavanje, kreditnih unija, zadruga itd.

Kao rezultat nerazumevanja, socijalna preduzeća i preduzetnici u Srbiji se suočavaju sa potpuno neizgrađenim institucionalnim okvirom³. Kao bitnu komponentu ova neizgrađenost uključuje i nedostatak odgovarajućih finansijskih podsticaja kako za kreiranje aktivnosti, tako i za održanje tekućeg poslovanja. Istovremeno, nedovoljna izgrađenost institucionalnog okvira može biti povezana sa neadekvatnim pristupom vrednovanju

³ Primera radi, Velika Britanija od 2002. godine ima Strategiju za razvoj socijalnog preduzetništva (Social Enterprise Strategy) i formirano koordinaciono telo za razvoj trećeg sektora privređivanja (Social Enterprise Unit) koje prvo posluje nezavisno, a 2006. godine postaje sastavni deo novoformirane Kancelarije za treći sektor (Office of the Third Sector) koja obavlja aktivnosti u sklopu Ministarstva za trgovinu i ekonomiju (Department of Trade and Industry). Opširnije videti The Third Sector and the Regional Development of Social Capital, p. 445

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji investicija i povraćaja uloženi sredstava u treći sektor privređivanja. Drugim rečima, ovde se postavlja pitanje sledećeg sadržaja - u poređenju sa korporativnim i javnim sektorom, da li za ovaj sektor mogu ili treba da važe *isti uslovi finansiranja i isti uslovi vrednovanja investicija*?

S druge strane, uočavaju se i problemi vezani za suštinsko nerazumevanje trostruke ciljne linije i kod samih kreatora trećeg sektora privređivanja. Ovde se može uočiti problem vezan za podvajanje socijalnih i ekoloških funkcija koje se stavljaju ispred ekonomskih funkcija ovakvih preduzeća. Ovo stvara rizik da se socijalno preduzetništvo u našim uslovima svede na infantilno sredstvo za rešavanje uočenih socijalnih ili ekoloških problema koje ne može da opstane bez pomoći države koja je inače veoma skromna. Savremena socijalna preduzeća treba da koriste snagu tržišta u cilju kreiranja samoodrživosti i da se usmeravaju na različite izvore finansiranja.

Na istorijsko kašnjenje Srbije u modernizaciji i slom socijalizma nadovezali su se ratovi devedesetih godina prošlog veka i najnovija svetska kriza. S obzirom na to da tržišna ekonomija u Srbiji još uvek nije dovoljno ojačala, treba realistično planirati obim i doseg socijalnog preduzetništva i jasno ga usmeriti na one članove društva ili društvene grupe koje su znatno uskraćene za resurse potrebne za uključivanje u tržišnu privredu ili koje se susreću sa kulturnim, političkim i socijalnim preprekama u pristupu tim resursima.

Institucionalni okvir za socijalnu ekonomiju i posebno za socijalno preduzetništvo u Srbiji nije definisan i uspostavljen (Cvejić, Babović, Vuković, 2008). Osim toga, ova dva koncepta uopšte se ne pominju u zakonima i u većini slučajeva nadležni akteri nisu sa njima upoznati. Međutim, u Srbiji, i pored nepovoljnog pravnog, ekonomskog i institucionalnog okvira, socijalna ekonomija ipak postoji. Socijalno preduzetništvo u Srbiji trenutno postoji u formi pojedinačnih inicijativa kojima se rešavaju problemi nezaposlenosti i socijalne isključenosti u pojedinačnim slučajevima (1,1% ukupnog broja zaposlenih).

Prema rezultatima mapiranja socijalnih preduzeća u Srbiji iz 2008. godine (Cvejić, Babović, Vuković, 2008), dominantan oblik socijalnih preduzeća u Srbiji predstavljaju zadruge, pri čemu se u toj kategoriji najčešće pojavljuju poljoprivredne zadruge. Broj udruženja građana za koja se može smatrati da su socijalna preduzeća veoma je mali, u velikoj meri zbog teškoća koje proizlaze iz neadekvatnog pravnog okvira. Nova tržišta za

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
socijalna preduzeća su u razvoju, iako su – posebno u oblasti socijalnih usluga, poljoprivrede
i ruralnog razvoja – prilično ograničenog obima.

Osnovni rezultati mapiranja pokazali su da je sektor socijalnih preduzeća heterogen i da ga sačinjavaju šest osnovnih tipova organizacija koje imaju različite socijalne ciljeve, aktivnosti, tržišne niše, rezultate na tržištu i modele socijalne integracije. Ti tipovi su: zadruge, NVO, spinof (*spin-off*) preduzeća (registrovana kao DOO), preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovni inkubatori. Regionalna distribucija pokazuje da je koncentracija socijalnih preduzeća neznatno veća u regionu Vojvodine nego u Beogradu i Centralnoj Srbiji. Međutim, ako se izuzmu poljoprivredne zadruge, koncentracija socijalnih preduzeća veća je u Centralnoj Srbiji.

U sektoru socijalnih preduzeća u Srbiji postoji velika raznovrsnost socijalnih funkcija, kako u formama orijentisanim na samopomoć, tako i u onima koje su orijentisane na socijalne ciljeve. Udruženja građana orijentisana na određene ugrožene kategorije društva razvila su se kao odgovor na rastuće socijalne potrebe i probleme socijalnog uključivanja. U poslednje vreme počeo je da raste broj onih koja su orijentisana na zaštitu životne sredine i lokalni razvoj – i to pre svega u nerazvijenim područjima. Čini se da nepopularni imidž zadruga, nasleđen iz socijalističkog perioda, polako bleđi, budući da je veliki broj ispitanika prepoznao i njihove prednosti (tehnička podrška, pristup tržištu, solidarnost, itd.). Međutim, za razliku od aktivnih zadruga tradicionalnog oblika (npr. poljoprivredne, omladinske i zanatske zadruge), broj modernih zadruga na novim tržištima i dalje je mali. Osim NVO, zadruga i preduzeća za zapošljavanje lica sa invaliditetom, pojavili su se i drugi oblici socijalnih preduzeća kao što su zavisna spinof preduzeća, agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovni inkubatori.

Odlučivanje u socijalnim preduzećima je autonomno, barem u onom najužem smislu koji podrazumeva nezavisnost od vlasničkih interesa i direktnih intervencija države. Socijalna preduzeća dobijaju podršku u različitim oblicima i od različitih aktera, ali najveći udeo u njoj čine novčane i nenovčane donacije. To pokazuje da je veliki broj socijalnih preduzeća u nepovoljnom položaju, budući da njihovi ciljevi delimično zavise od interesa donatora. Prihodi

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji ostvareni od tržišnih delatnosti uglavnom se troše na održavanje organizacije i novi proizvodni ciklus, a ne na razvoj organizacije i postizanje socijalnih ciljeva. Ovo pak pokazuje da sektor socijalnih preduzeća trenutno više karakteriše „ekonomija preživljavanja”, nego „razvojna i inovativna ekonomija”.

Iz prethodnih razmatranja se vidi da u Srbiji postoji realna potreba za socijalnim preduzetništvom, da postoje podsticajna iskustva i konkretna podrška iz okruženja (kroz različite programe i projekte) i što je najvažnije, da postoji tradicija udruženog nastupanja na tržištu sa socijalnom misijom i autentična novija iskustva prepoznata u 6 pravnih formi. S druge strane, dva najčešća problema sa kojima se, prema nalazima mapiranja socijalnih preduzeća u Srbiji, suočavaju socijalna preduzeća su nedostatak novca i nepovoljan pravni okvir. Postoji i izvestan broj drugačijih problema, ali se oni razlikuju u zavisnosti od tipa organizacije. S druge strane, za većinu onih koji još ne ulaze u zonu socijalnog preduzetništva velik problem predstavlja nedostatak preduzetničkih sklonosti i odgovarajućih znanja i veština. Iz ovih razloga naša dalja analiza je usmerena upravo na ova tri važna elementa kojima se može podržati razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji: pravni okvir, finansiranje, i ljudske kapacitete.

Funkcionisanje većine subjekata, koji se prema svojim karakteristikama ili načinu obavljanja delatnosti mogu podvesti pod pojam socijalnog preduzeća⁴, u Evropi pravno se uređuju na osnovu Zakona o kooperativama, Zakona o udruženjima građana ili Zakona o socijalnim preduzećima. U onim zemljama u kojima je odredbama zakona o udruženjima dozvoljeno da se udruženja građana bave proizvodnjom, prodajom roba ili pružanjem usluga na tržištu, ovi subjekti se najčešće registruju u formi udruženja, dok u drugim zemljama, u kojima pravni sistem to ne dozvoljava ili dozvoljava u ograničenom obimu, osnivaju se na osnovu Zakona o kooperativama ili Zakona o socijalnim preduzećima. Pored ovih tradicionalnih pravnih rešenja, u mnogim zemljama usvojena su dodatna zakonska rešenja na osnovu kojih se podstiče osnivanje inovativnih, modernih oblika socijalnog preduzetništva.

Osim skretanja pažnje na neophodnu analizu normativnih propisa na osnovu kojih se osnivaju i funkcionišu postojeći oblici socijalnih preduzeća u Srbiji, treba skrenuti pažnju i na problem adekvatnog termina koji će se u pravnom sistemu koristiti za označavanje pojma, za koji se u kolokvijalnom govoru, koristi izraz socijalno preduzeće. Naime, prema tumačenjima odredbi Zakona o privrednim društvima⁵ u pravnom smislu, preduzeće nije pravni pojam i ne može biti pravni subjekt, već pravni subjekt može biti samo privredno društvo koje je nosilac nekog preduzeća ili preduzetništva⁶. Takođe, radi terminološkog usaglašavanja naziv - Zakon o porezu na dobit preduzeća⁷ poslednjim izmenama promenjen je u Zakon o porezu na dobit pravnih lica⁸ koji predstavlja adekvatniji termin, ukoliko se ima u vidu ovakvo tumačenje Zakona o privrednim društvima, ali i činjenica da se njegove odredbe ne odnose samo na privredna društva nego i na druga pravna lica koja funkcionišu u pravnom sistemu Republike Srbije.

4 Socijalna preduzeća mogu biti različita po organizaciji i strukturi, ali sva imaju vrlo jasnu socijalnu i javnu svrhu, ostvareni profit reinvestiraju ili su pak neprofitna, a koriste se preduzetništvom radi ostvarivanja svog cilja.

5 Zakon o privrednim društvima (Službeni glasnik RS, br. 125/04)

6 Komentar Zakona o privrednim društvima, dr Mirko Vasiljević, „Službeni glasnik“, 2006. godine Beograd, str. 17

7 Zakon o porezu na dobit preduzeća ("Sl. glasnik RS", br. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - dr. zakon, 43/2003, 84/2004).

8 Zakon o porezu na dobit pravnih lica ("Sl. glasnik RS", br. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - dr. zakon, 43/2003, 84/2004 i 18/2010).

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Pravni okvir kojim se uređuje oblast socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji ne prepoznaje na adekvatan način koncept „socijalnog preduzetništva“, uprkos tome što su značaj koncepta i njegovi pozitivni efekti prepoznati u civilnom sektoru i stručnoj javnosti. Ne postoji pravni propis koji na sveobuhvatan način reguliše ovu materiju. Međutim, nekoliko zakona i strategija sadrži odredbe koje mogu biti osnova i podrška razvoja socijalnog preduzetništva. To su: *Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Zakon u udruženjima, Zakon o zadužbinama, fondacijama i fondovima, Zakon o privrednim društvima, Zakon o zadrugama, Zakon o volontiranju; Zakon o porezu na dobit i Zakon o porezu na dodatu vrednost*. Relevantni zakoni kojima je determinisan razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji u ovom trenutku uređuju moguće polje delovanja socijalnih preduzeća, način konstituisanja i delovanja, kao i način oporezivanja. Detaljan pregled i analizu zakonodavstva koje uređuje oblast socijalnog preduzetništva uradila je Grupa 484 u publikaciji „Socijalno preduzetništvo: modeli, komparativna praksa i pravni okvir socijalno preduzetništva u Srbiji“.⁹

Cilj kome svakako treba težiti, je usvajanje sistemskog zakona u ovoj oblasti, koji bi bio urađen po ugledu na rešenja u zemljama EU i prilagođen specifičnostima ekonomske i socijalne tranzicije u Srbiji. Kada govorimo o usvajanju celovitog zakona moramo uzeti u obzir nekoliko faktora:

1. trenutno stanje na “terenu”- brojnost inicijativa koje obavljaju delatnost i njihove potrebe
2. iskustva drugih zemalja koje su se našle pred izazovom uvođenja koncepta u svoje sisteme
3. kompleksnost i zahtevnost koncepta
4. karakteristike koje odlikuju pravni sistem u Srbiji
5. praksa kao izvor činjenica za formulisanje pozitivnih pravnih normi

⁹ Socijalno preduzetništvo: modeli, komparativna praksa i pravni okvir socijalno preduzetništva u Srbiji, Grupa 484, Beograd, 2011.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Obrazloženja gore pomenutih faktora, predstavljaju argumente za tvrdnju da je celovit zakon najbolje rešenje, ali i za tvrdnju da sa izradom nacrtu teksta celovitog zakona treba sačekati. Međutim, situacija koja trenutno u Srbiji “na terenu” postoji, kada govorimo o inicijativama kod kojih se u manjoj ili većoj meri mogu prepoznati karakteristike socijalnog preduzetništva, stvara potrebu da se do momenta dostizanja pogodnog “okruženja” za usvajanje sistemskog zakona, prilagode pojedine odredbe važećih zakona na osnovu kojih se inicijative osnivaju i funkcionišu.

4. Finansijska podrška razvoju socijalnog preduzetništva u Srbiji

4.1. Evropska iskustva

Na osnovu dostupne literature u oblasti finansiranja socijalnog preduzetništva, u nastavku dajemo kratak pregled iskustava socijalnih preduzeća za radnu integraciju na tlu Evrope, kao i iskustava u pogledu raznovrsnosti izvora koji stoje na raspolaganju socijalnim preduzećima u razvijenim ekonomijama i to u različitim fazama njihovog funkcionisanja – od nastanka do razvijene samoodržive aktivnosti. Iskustva treba posmatrati kao primere dobre prakse koji mogu poslužiti unapređenju finansiranja socijalnog preduzetništva kod nas.

Oblici finansijske podrške razvoju socijalnog preduzetništva mogu biti direktni i indirektni.

Direktna ciljana finansijska podrška postoji u brojnim evropskim zemljama.

- U Portugalu vlada subvencionise privatne ustanove socijalne solidarnosti. Ove subvencije pokrivaju oko 60% operativnih troškova. Pored toga, obezbeđuju se dotacije za kapitalne izdatke ili posebne projekte.
- Kao i u mnogim evropskim zemljama, u Belgiji društvena preduzeća mogu da konkurišu za sufinansiranje projekata u oblasti zaštite životne sredine i rada, reciklaže i ponovne upotrebe, ko-preduzetništva i socijalne kohezije. Osim toga, socijalna preduzeća mogu podneti zahtev za povraćaj troškova za konsultantske usluge (studija izvodljivosti, specifične revizije, SWOT analiza).
- U Finskoj su sistematski predviđene posebne subvencije za podršku *start-up* i konsolidaciji socijalnih preduzeća i promociji i razvoju sektora kroz podršku projektima.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

- U Sloveniji, Slovačkoj i Švedskoj, subvencija pokriva deo troškova plata za osobe sa invaliditetom i zavisi od stepena invaliditeta i umanjene sposobnosti za rad trajnog ili privremenog karaktera.
- Na osnovu specifičnih ugovora poslodavci u Francuskoj dobijaju finansijsku pomoć za svako zaposleno lice sa invaliditetom. Obim subvencija zavisi od minimalnog dohotka.
- U Irskoj se subvencionise plata lica koja su bila dugoročno nezaposlena, u okviru projekata usmerenih ka socijalnim uslugama ili javnim dobrima.
- U Italiji se grantovi za projekte u vezi razvoja, inovacija i unapređenja kvaliteta privrednih delatnosti socijalnih preduzeća mogu naći u okviru Ciljnog programa 2 - Podrška socijalnim preduzećima, pod uslovom da se radi o kreiranju novog pravnog subjekta.
- Direktna finansijska podrška socijalnim preduzećima se može naći i u novim državama članicama. Subvencije za pružanje usluga starijim i osobama sa invaliditetom postoje u Češkoj Republici i u Bugarskoj, gde su subvencije usmerene ka nevladinim organizacijama koje rade u oblasti socijalne integracije osoba sa invaliditetom. Rumunija kombinuje subvencije za nevladine organizacije i socijalnu pomoć jedinicama za pružanje socijalnih usluga ugroženim grupama (stari, invalidi, žrtve porodičnog nasilja, narkomana i sl) uz podršku u oblasti finansiranja i specifične obuke.

Indirektna finansijska podrška. Razvojem posebnih poslovnih usluga podrške za socijalna preduzeća stvara se dodatna potpora za direktnu promociju trećeg sektora privređivanja.

- U Finskoj i Belgiji ove usluge su usko targetirane i adresiraju samo preduzeća aktivna u oblasti radne integracije ugroženih lica. U Finskoj, obezbeđene su konsultantske usluge u vezi *start-up-a* i razvoja ovih preduzeća. 13 regionalnih

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji inkubatora funkcionišu u Belgiji prateći aktivnosti socijalnih preduzetnika u procesu uspostavljanja.

- *Start-up* faza socijalnih preduzeća je podržana i u Nemačkoj. Berlinska agencija za razvoj socijalnih preduzeća pruža podršku građanima koji su zainteresovani za osnivanje socijalnih preduzeća. Osnovni servis za biznis *start-up* obuhvata različite radionice, stručne savete, obezbeđenje kredita i sl.
- U Rumuniji se pruža podrška centrima koji integrišu osobe sa invaliditetom uz postojanje paralelnih poreskih olakšica.
- U Velikoj Britaniji se pomoć ostvaruje kroz stručne savete lokalnim preduzećima. Usluga obuhvata poslovnu podršku u istraživanju novih socijalnih preduzeća, direktnu pomoć poslovnog planiranja, marketinga i pripreme aplikacije za dodatno finansiranje, kao i stručne poslovne savete u svim oblastima svakodnevnog poslovanja, kao i obuku za socijalne preduzetnike i menadžere.

U najširem smislu posmatrano, sektor se u nekim zemljama podržava tako što se angažuju univerziteti i instituti koji nude obuku za lica koja vode ili upravljaju socijalnim preduzećima. Primeri dobre prakse se mogu pronaći u Nemačkoj i Austriji. Kroz specifično dizajnirane master studije pomaže se stručnom osposobljavanju aktera u trećem sektoru privređivanja uz istovremenu promociju aktivnosti socijalnog preduzetništva koje postaju prihvatljive za društvo kao celinu. Nekada se uz finansijsku podršku formiraju i sajtovi namenjeni diseminaciji znanja i obuci socijalnih preduzetnika. Slobodan pristup sajtu namenjen je unapređenju znanja iz oblasti finansiranja, pravnih pitanja, oporezivanja, ljudskih prava i upravljanja.

U većini zemalja mere finansijske i nefinansijske podrške su povezane u celovit sistem, što olakšava upravljanje i planiranje u trećem stubu ekonomije. Interesantni su primeri kako novopridošle članice EU rešavaju problem finansijske podrške socijalnom preduzetništvu. U Bugarskoj, na primer, postoji posebno formiran Fond za razvoj zajednice kroz program socijalnih preduzeća koji je usmeren ka promociji održivosti sektora. U okviru

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji različitih pod-programa obuke, pristupa finansijama, studijskih putovanja, razmene informacija i sl. pomaže se trećem sektoru privređivanja. Aktivnosti se istovremeno spuštaju na lokalni nivo – nivo opština koje su odgovorne za ugovaranje i uvođenje novih modela socijalne usluge između lokalnih vlasti i nevladinog sektora. U Poljskoj se primenjuje program „Podrška razvoju socijalnih zadruga“ počev od 2006. godine u cilju promocije koncepta socijalne kooperative.

4.2. Dostupni izvori finansiranja socijalnih preduzeća u Srbiji

Kao što je pokazano u prikazu zakonskog okvira za razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji, različiti zakoni definišu finansijske mogućnosti i obaveze različitih pravnih formi koje socijalna preduzeća trenutno mogu da uzmu u Srbiji. Najveći deo ovih mogućnosti i obaveza je regulisan Zakonom o privrednim društvima, Zakonom o porezu na dobit, Zakonom o porezu na dodatu vrednost i Zakonom o udruženjima u kojima se navode mogućnosti i uslovi za budžetsku podršku. Osim u slučaju preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, subvencije preduzećima sa istaknutim socijalnim ciljevima i aktivnostima su minimalne, a poreske obaveze gotovo jednake kao kod profitnih preduzeća. Zakon u nekim slučajevima čak direktno onemogućava humanitarni rad. Iz ovih razloga socijalna preduzeća u Srbiji su još više usmerena na druge izvore finansiranja.

Iako su oskudni po obimu i nameni, u Srbiji je ipak je moguće identifikovati određene domaće i strane izvore koji bi mogli da se iskoriste za tu svrhu. Svi ovi izvori finansiranja se mogu razvrstati u tri grupe.

U prvoj grupi - fondovi koji podržavaju socijalno preduzetništvo, su fondovi koji se direktno mogu koristiti za finansiranje osnivanja i rada socijalnih preduzeća jer prepoznaju potrebe za alternativnim aktivnostima na planu socijalne zaštite, što i ističu u opisu svojih aktivnosti.

Drugu grupu čine fondovi namenjeni finansiranju različitih potreba ranjivih grupa, nalaze se izvori iz kojih se finansiraju projekti koji se bave marginalizovanim grupama. Veliki

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji deo ovih sredstava još uvek nije razvojno orijentisan. Umesto toga, rešavanje problema ranjivih grupa često se tretira kao vid socijalne pomoći, bez nastojanja da se ta lica aktivno uključe u zadovoljavanje sopstvenih potreba. To su izvori finansiranja na kojima bi najviše trebalo raditi u smislu prilagođavanja uslovima razvoja socijalnog preduzetništva.

U trećoj grupi se nalaze potencijalni izvori finansiranja razvoja socijalnog preduzetništva. Ovi fondovi uglavnom ne targetiraju marginalizovane grupe, ali predstavljaju izvore finansiranja koji su povoljniji od onih koji postoje na finansijskom tržištu u Srbiji, zbog čega su pogodni za finansiranje osnivanja i rada socijalnih preduzeća.

Pored jačanja postojećih struktura za korišćenje sredstava evropskih fondova namenjenih socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva (npr. Nacionalne službe za zapošljavanje), neophodno je uspostaviti *Fond za socijalno uključivanje* koji bi podržavao programe socijalnog uključivanja osetljivijih grupa i uticao na efikasnije i uspešnije korišćenje raspoloživih sredstava EU namenjenih socijalnom uključivanju¹⁰. Fond bi predstavljao mehanizam podrške sprovođenju politike razvoja ljudskih resursa koja će, u skladu za obavezama u procesu evropskih integracija, obuhvatiti i razvoj socijalnih inovacija. Preko ovog mehanizma bila bi promovisana koordinacija sprovođenja mera u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i koordinacija mera ruralnog i regionalnog razvoja sa merama socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva. Osnivanje takvog fonda u skladu je sa potrebom uspostavljanja nacionalnog fonda ekvivalentnog Evropskom socijalnom fondu.

Navedeni izvori finansiranja su detaljnije pobrojani i opisani u prilogu 1 ovog dokumenta. U okviru svake od pomenute tri grupe izvora prvo je dat prikaz fondova koji se finansiraju iz budžeta Republike Srbije, Vojvodine ili gradskog budžeta, zatim prikaz nevladinih organizacija koje se bave oblašću od značaja i na kraju prikaz dostupnih stranih fondova. Ne pretendujući da je prikazan spisak i konačan u smislu raspoloživih izvora

¹⁰ Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2011. godine

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji upotrebljivih za finansiranje razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji, izabrani su i prikazani samo najznačajniji fondovi klasifikovani prema navedenim kriterijumima.

5. Unapređenje ljudskog kapitala za socijalno preduzetništvo u Srbiji

5.1. Socijalna funkcija socijalnih preduzetnika

Socijalni preduzetnici imaju ulogu nosilaca promena u socijalnom sektoru putem:

- Definisanja misije da kreiraju i održavaju socijalnu vrednost (ne samo vrednost za sebe)
- Prepoznavanja i neumoljivog iskorišćavanja novih šansi i prilika za realizaciju te misije
- Uključivanja u procese stalnih inovacija, prilagođavanja i učenja
- Poslovanja koje ne ograničavaju postojeći resursi preduzeća
- Izlaganja povećanoj odgovornosti prema klijenteli koju opslužuje preduzetnik, kao i za rezultate koje stvara

Lideri socijalnog sektora ove karakteristike realizuju na različite načine. Oni inovativniji, kreiraju više specifičnih socijalnih unapređenja i uočljiviji su kao preduzetnici. Svaki element u ovoj definiciji traži posebno objašnjenje kao:

1. *Agenti promena* u socijalnom sektoru. Prema Šumpeteru socijalni preduzetnici su reformatori i revolucionari, ali sa socijalnom misijom. Oni prave suštinske promene na način kako se to radi u socijalnom sektoru. Njihove vizije su posebno naglašene. Oni insistiraju na uzorcima problema, pre nego da reaguju na simptome. Nastoje da sistematski stvaraju promene i održe stvoreni napredak. Kroz činjenicu da mogu da deluju na lokalnom nivou, njihove aktivnosti imaju potencijal da stimulišu opšti napredak u odabranim oblastima koje

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji uključuju: obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, ekonomski razvoj, zaštitu životne sredine, umetnost, ili bilo koje drugo društveno polje.

2. *Usvajanje misije* da stvaraju i održe socijalnu vrednost. Ovo je suština razlika socijalnih i biznis preduzetnika, čak i kod društveno odgovornog poslovanja. Za socijalnog preduzetnika, socijalna misija je fundamentalna. To je misija socijalnog napretka koja ne može da se redukuje na stvaranje privatne koristi finansijskih povraćaja ili potrošačke koristi za pojedinca. Stvaranje profita, bogatstva, ili zadovoljavanje želja potrošača može da bude deo ovog modela, ali ne i kraj, jer profit nije merilo stvorene vrednosti i zadovoljstva potrošača, već je merilo - socijalni uticaj. Socijalni preduzetnici traže dugoročni socijalni povraćaj na svoja ulaganja, brz učinak im nije cilj, žele da stvaraju unapređenja koja traju, razmišljaju o održivosti ovog socijalnog uticaja.

3. *Prepoznavanje i neumoljivo iskorišćavanje* novih šansi i prilika za realizaciju te misije. Tamo gde drugi vide probleme socijalni preduzetnici vide svoju šansu. Nisu vođeni percepcijom socijalne potrebe ili saosećanjem sa njom već pre imaju viziju o tome, kako da učine napredak i kako da to realizuju. Oni su dosledni i stabilni. Modele i pristupe koje razvijaju menjaju u odnosu na ono što se pokaže najdelotvornijim, pre nego da odustanu kod prvih prepreka.

4. *Uključivanje u procese stalnih inovacija, prilagođavanja i učenja.* Preduzetnici su inovativni, razvijaju nove oblasti, modele, pioniri su novih pristupa. Ne moraju da budu izumitelji, već kreativni u primeni onog što su drugi izmislili. Njihove inovacije mogu da budu i u osmišljavanju ključnih programa, načinu udruživanja resursa, i finansiranja svog rada, gde socijalni preduzetnici stalno tragaju za inovativnim načinima i pristupima svojih preduzeća finansijama, dok god stvaraju socijalnu vrednost. Tretiraju neuspeh projekta kao iskustvo i učenje, ne kao ličnu tragediju.

5. *Poslovanje koje ne ograničavaju postojeći resursi.* Socijalni preduzetnici ne dopuštaju da im njihovi ograničeni resursi onemoguće realizaciju vizije. Oni su obučeni da ostvare više sa manje, i da privuku resurse od drugih. Koriste efikasno male resurse koje usmeravaju kao polugu za partnerstvo sa drugima, istražuju sve mogućnosti, od čiste

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji filantropije do komercijalnih metoda biznis sektora. Shvataju toleranciju rizika svojih interesnih grupa i to koriste da prenesu rizik onima koji su pripremljeniji da ga prihvate.

6. *Izlaganje povećanoj odgovornosti prema klijenteli koju opslužuje kao i za rezultate koje stvara.* Tržišna disciplina ne izbacuje sa tržišta automatski neuspela socijalna preduzeća i poduhvate, već socijalni preduzetnici preduzimaju korake da stvaraju vrednost, traže razumevanje klijentele kojoj služe. Uvereni su da korektno zadovoljavaju potrebe i vrednosti ljudi koje nameravaju da uslužuju i zajednicu u kojoj posluju. U nekim slučajevima, ovo traži čvrste veze sa tim zajednicama. Oni shvataju očekivanja i vrednosti svojih investitora, uključujući sve koji investiraju: novac, vreme, umeće, znanje da im pomognu, nastojeći da pruže realna društvena unapređenja svojim korisnicima i njihovim zajednicama, kao i privlačne povraćaje (socijalne ili finansijske) svojim investitorima. Kreiranje čvrste povezanosti između vrednosti za investitora i potreba zajednice, je važan deo izazova.

Socijalni preduzetnici su deo preduzetničkog gena sa socijalnom misijom, zbog koje se suočavaju sa posebnim izazovima. *Socijalna misija je centralna. Kod socijalnih preduzetnika* tržište nije ultimativni test snage i korisnosti preduzeća, ono ne vrednuje socijalni napredak, javna dobra, koristi za ljude koji ne mogu da plate određene usluge ili dobra, a koji su ključni za socijalne preduzetnike. Ali treba razmisliti i o tome da li socijalni preduzetnik stvara dovoljnu socijalnu vrednost da bi opravdao resurse koje je koristio u stvaranju te vrednosti. Preživljavanje ili rast socijalnog preduzeća nije dokaz ovakve efikasnosti, u unapređenju socijalnih uslova to je slab indikator. Socijalni preduzetnici rade na tržištu, ali ova tržišta nisu uvek tako disciplinovana. Mnoge organizacije sa socijalnom svrhom zaračunavaju naknade za neke od svojih usluga. Takođe se takmiče za donatorsku, volontersku i drugu vrstu podrške. Disciplina ovih tržišta je često vezana za misiju socijalnih preduzetnika. Zavisi od toga ko plaća takse, naknade ili pruža resurse, koja im je motivacija, te kako uspešno mogu da procene socijalnu vrednost stvorenu od strane njihovog preduzeća. Teško je meriti stvorenu društvenu vrednost, koliko društvene vrednosti je stvoreno smanjenjem zagađenja, ili osmišljavanjem takmičenja za starije? A i kad je moguće izmeriti ove doprinose, teško ih je pripisati samo jednoj intervenciji. A i tada socijalni preduzetnici ne mogu da povežu vrednost koju su kreirali u nekoj ekonomskoj formi da bi

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji platili za resurse koje su koristili. Zato se socijalni preduzetnici oslanjaju na subvencije, dotacije, donacije, volontere, pa time i sposobnost da privuku filantropske resurse govori o tome da li oni stvaraju neku vrednost u očima onih koji pružaju resurse. Fizički prihod koji ljudi dobijaju od davanja ili voluntarizma vrlo je tanko povezan sa stvarnim socijalnim uticajem.

5.2. Kvalifikacije socijalnog preduzetnika

Razvoj ljudskih resursa za socijalno preduzetništvo bi u odnosu na gornje definicije prvenstveno trebalo da uključi:

1. Opšte obuke i informacije vezane za socijalni sektor o:

- Socijalnoj uključenosti (pristupu finansijskim resursima i uslugama, tržištu rada, uslugama obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, kulturnim dobrima i procesima, političkim procesima i institucijama)
- Socijalnoj uključenosti kao procesu (odnosima između javnog privatnog i civilnog sektora, odnosima između institucija, društvenih grupa i pojedinaca)
- Ulozi socijalnog preduzetništva i preduzeća u procesu socijalne uključenosti (značenju i pojmu socijalnog preduzetništva, njegovim izvorima, razlici između biznis preduzetnika i socijalnih preduzetnika, socijalnim preduzećima kao savremenom mestu susreta biznisa i socijalnih promena, osnaživanju građana)

2. Opšte obuke i obrazovanje vezane za kulturu, vrednosti i motivaciju za preduzetništvo i razvoj preduzetničkih vrednosti u socijalnom sektoru

3. Set poslovnih obuka vezanih za životni vek socijalnog preduzeća ili preduzetnika

- Pred *start-up* obuke - preduzetnička orijentacija, kako osnovati i voditi socijalno preduzeće, pravni oblik, poreska politika i lokacijska pitanja

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

- *Start up* obuke: socijalna misija i vizija preduzeća, finansiranje, marketing, organizacija, izbor zaposlenih i volontera, profil usluga i proizvoda socijalnog preduzeća ili samostalne socijalne delatnosti, kooperative
- Socijalno preduzeće u razvoju: monitoring, menadžment socijalnim preduzećem i strategije socijalnih usluga i proizvoda, strategije klijentele, održivost, upravljanje rizikom, strategije uključenosti u socijalni sektor lokalne zajednice, programi odnosa s javnošću i društveno odgovorno poslovanje (npr. uključivanje u lanac dobavljača velikih preduzeća)
- Obrazovanje za liderstvo u socijalnom sektoru i preduzećima, stilovi, metode
 - Umrežavanje i alijanse socijalnih preduzeća

Koncentracija ljudskih resursa na veštine preduzetništva sa socijalnim uticajem, prepoznavanje jedinstvenih izazova, šansi, i kvaliteta u nameri da se kreira socijalna vrednost, traži i sofisticirane programe obuke i celoživotnog učenja.

U tom smislu je potreban i razvoj ekstenzivnijeg programa obuke i obrazovanja o: glavnim funkcijama i oblastima biznisa, analitičkim alatima, odlučivanju... Ovo podrazumeva koncentraciju predmeta u nekoliko oblasti:

1. *Menadžerski predmeti koji su vezani za funkcije socijalnog preduzeća*

- *Predmeti finansijskog bloka* treba da pruže veštine i znanje u određenom predmetu koji će pripremiti pojedince za karijeru koja koristi analize i proračune da bi podržala poslovno odlučivanje kao što je konsalting, analize kapitala, portfolio menadžment, komercijalno bankarstvo, investiciono bankarstvo, finansijsku poziciju u korporaciji. Ovi kursevi u koncentraciji pružaju solidnu osnovu za pripremu probnih bilansa, analiza finansijskih izveštaja, cenovnika i procene tehnologije. Nefinansijski kursevi podržavaju i razvijaju znanje i sposobnosti potencijalnog socijalnog preduzetnika za shvatanje profitabilnosti, u određenoj privrednoj oblasti, konkurentske prednosti, intelektualnog kapitala i

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

konkurentskih strategija, da bude spremniji da manipulira i analizira finansijske podatke, procenjuje, informacioni menadžment koristi i dublje razume strukturu kapitala i restrukturiranja koje promene uzrokuju: konstrukcija finansijskog plana i osiguranje odgovarajućeg finansiranja, menadžersko računovodstvo, korporativne finansije, investicije, finansijska analiza bilansa, preduzetničke finansije, zajednički kapital i privatno vlasništvo, povećanje kapitala, finansijski instrumenti, institucije i strategija kontrola finansijskih izveštaja

- *Koncentracija na marketing* priprema socijalne preduzetnike za identifikaciju gde vrednost može da bude kreirana uz razumevanje glasa socijalnih grupa kojima je ona neophodna, isporuku vrednosti socijalnim nišama, upravljanje alatima marketinga u odnosu na 4P, upravljanje etikom u marketingu, odnosima socijalnog preduzeća sa socijalnim grupama i zajednicom, kanalima, snabdevačima i konkurencijom, kao i unutrašnjim odnosima sa zaposlenima, volonterima, osnivačima, priprema za razumevanje, kvalifikovanje i kvantifikaciju tržišta, marketing proizvoda i usluga, procesa, konslatinga, tržišnu inteligenciju, marketing inovacija za tržišna predviđanja
- *Analitičke metode*: modeli odlučivanja, strateško modeliranje i poslovna dinamika, predviđanja, analize konkurentnosti, teorija igara i strateška prednost
- *Izgradnja tima* koji može da sprovede plan preduzeća
- *Menadžment* - preduzetničko planiranje, Strategija - Preduzetnička strategija,

2. *Socijalno preduzetništvo posebno treba da ima obuku za liderstvo i etička pitanja:*

- Koncentracija na liderstvo i etiku omogućava da pojedinci prodube i prošire svoje rukovodeće sposobnosti u pripremi preuzimanja liderske pozicije u socijalnom preduzeću, kao dugoročne karijere. U socijalnom preduzeću nisu dovoljna znanja upravljanja po visokim standardima savremenih organizacija,

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

već je neophodno stvarati etične lidere sposobne da razviju i primene nove ideje i poslovne i socijalne koncepte u okviru vrednosti socijalne odgovornosti: liderstvo, poslovna etika, pregovaranje, upravljanje konfliktima, komunikacije, upravljanje ljudskim resursima, obuka, mentoring, strategija organizacije.

5.3. Dostupnost obuka za menadžment u javnom sektoru

Kao što je pomenuto u uvodu, slaba preduzetnička sklonost i nedostatak kvalifikovanih menadžera predstavljaju jednu od najslabijih tačaka privrede u Srbiji, a samim tim i startnu slabost sektora socijalnog preduzetništva. Ipak, moglo bi se reći da u ovom slučaju na raspolaganju stoje nešto bolji resursi nego kod problema osnivanja i finansiranja socijalnog preduzeća. U javnom sektoru u Srbiji postoji nekoliko mogućnosti za socijalne preduzetnika da steknu osnovna znanja o savremenom menadžmentu.

1. Nacionalna služba za zapošljavanje, Preduzetnički centri

Obuka za preduzetništvo se već 10 godina odvija u posebnoj mreži preduzetničkih centara Nacionalne službe za zapošljavanje, a pri aplikaciji preduzetnika za kredite kod Fonda za razvoj, ova obuka je obavezna. Povremeno se organizuju i specificirani programi obuke za socijalno preduzetništvo i za žensko preduzetništvo.

2. Regionalne agencije za razvoj

Oblasti podrške koje regionalne agencije za razvoj (RA) pružaju, obuhvataju: direktan rad sa MSPP (oko 13% aktivnosti), zatim podrška *start-up* aktivnostima (24%), što iznosi 37% od ukupnih aktivnosti RA. Ulazeći dublje u samu podršku MSPP od strane RA i RC, vidi se da je najveći fokus na četiri vrste usluga i to: obezbeđivanje poslovnih informacija i pomoći za konkurse FZR (18%), konsalting (12%), obuke za *start ap* (19%) i specijalističke obuke (11%). Ukupno ove četiri vrste usluga nose 60%.

Poseban problem za buduće preduzetnike, pa tako i za socijalno preduzetništvo i preduzeća, predstavlja činjenica da veliki deo teritorije Srbije nije pokriven ni jednom od ovih institucija.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

3. Na lokalnom nivou sve značajniju podršku razvoju sektora MSPP pružaju opštine i gradovi.

Kancelarije za podršku malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima (MSPP). U 60 opština, postoji kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, dok 20 opština podršku MSPP-u pruža isključivo kroz rad Odseka ili Odeljenja koja se bave pitanjima privrede. Ostale opštine na svojoj teritoriji imaju neke druge oblike institucionalne podrške sektoru MSPP poput: *start-up* centra, regionalnog centra i agencije za razvoj MSPP, biznis inkubatora, područnog centra za podsticanje ruralnog razvoja i dr. U budžetima 74 opštine se odvajaju sredstva za finansiranje nekih od tipova kancelarija za podršku MSPP, što je 79% od broja opština koje su dostavile informacije. U narednom periodu, 25 opština planira da osnuje neku vrstu kancelarije za podršku MSPP, što je potencijalno područje za podršku od strane regionalnih i nacionalnih institucija i donatora.

4. Omladinsko preduzetništvo u srednjim stručnim školama

Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Ministarstvo omladine i sporta i Republička agencija za razvoj MSPP, objavili su krajem 2008. godine „*Javni poziv za sprovođenje Programa omladinskog preduzetništva u srednjim stručnim školama za 2009 godinu*“. Cilj ovog javnog poziva je da se probudi preduzetnička svest kod srednjoškolaca i da podsticaj zapošljavanju, samozapošljavanju i razvoju preduzetništva mladih. Predviđeno je i partnerstvo sa lokalnom samoupravom, koja pokriva deo troškova učeničkih preduzeća, a učesnici programa imali su prednost u korišćenju kredita za početnike bez hipoteke.

Neprofitna organizacija „Dostignuća mladih“ sprovodi niz programa preduzetničke obuke za mlade uzrasta od 15 do 19 godina: Učenička kompanija sa primenjenom ekonomijom, Preduzetništvo bez granica, Biznis etika, Banke u akciji i Titan. Cilj svih ovih programa je da edukuje i inspiriše mlade ljude da prepoznaju vrednosti slobodnog preduzetništva i da razumeju biznis i privredu. U okviru programa su razvijene jedinstvene

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji obrazovne metode koje se baziraju na partnerstvu domaćih i međunarodnih kompanija i agencija, sa ciljem da se učenicima pomogne da steknu preduzetnička znanja i veštine.¹¹

5. Kursevi iz preduzetništva u programima visokog obrazovanja

Trenutno postoje kursevi ili programi obuke iz menadžmenta na gotovo svim univerzitetima u Srbiji. Ovi kursevi bi mogli biti pogodan okvir za usavršavanje znanja iz oblasti socijalnog preduzetništva.

II ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Tri najvažnija opšta zaključka koja se mogu izvesti iz analize stanja socijalnog preduzetništva u Srbiji u ovom trenutku jesu:

1. **U Srbiji postoji upadljiva i hitna potreba za afirmacijom socijalnog preduzetništva.** Ova potreba ne proističe samo iz velikog broja osoba kojima je potrebna podrška za uspješnije uključivanje u zajednicu. Drugi važan razlog je slabost institucija koje, osim što ne raspolažu dovoljnim budžetskim sredstvima, ne pokazuju dovoljne kapacitete ni da prepoznaju sve izvore socijalnih problema sa kojima se društvo i lokalne zajednice suočavaju, niti da ih efikasno rešavaju. Posledično, ovo razvija atmosferu nepoverenja između građana i institucija i traži intervenciju 'treće strane' kako bi se podigao stepen socijalne uključenosti u društvu.

2. **U Srbiji postoji dobra osnova za razvoj socijalnog preduzetništva.** Mogu se prepoznati brojni preduzimljivi pokušaji da se aktivno doprinese socijalnom uključivanju i održivom razvoju. Ovi pokušaji poprimaju različite pravne forme i oslanjaju se na različite izvore finansiranja. Organizacije trećeg sektora pokazuju svest o ulozi i mogućnostima različitih aktera u uspostavljanju socijalne kohezije i zrelost i inventivnost u profilisanju svojih aktivnosti u tom pravcu. Iz evropskog okruženja je došlo do intenzivnijeg prenosa pozitivnih iskustava i konkretnih podsticaja kroz projektne aktivnosti. Konačno, moglo bi se reći da je tema socijalnog preduzetništva

¹¹ <http://www.ja-serbia.org/sr>

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

stavljena i na agendu centralnih institucija, čime je učinjen prvi korak u postavljanju ove teme u sistemski okvir.

3. U Srbiji postoje brojne prepreke za afirmaciju i razvoj socijalnog preduzetništva. Ove prepreke se mogu pronaći kod svih aktera relevantnih za unapređenje socijalne kohezije. Institucije centralne vlasti još uvek nisu postavile povoljnu osnovu za osnivanje i finansiranje socijalnih preduzeća. Lokalne institucije još uvek ne razumeju dovoljno značaj ovog sektora i ne prepoznaju njegovu ulogu kroz svoje budžetske planove i aktivnosti. Organizacije civilnog društva nemaju dovoljno znanja i preduzetničkih sklonosti da bi adekvatno odgovorile veličini i težini problema. Konačno, sami građani koji su potencijalni dobitnici jačanja socijalnog preduzetništva, još uvek pokazuju dominantno pasivistički pristup svom socijalnom uključivanju i nerealna očekivanja od institucija u popravljajući životnog standarda.

Ovaj dokument je usmeren na to kako da se otklone prepreke za uspešnije korišćenje postojećih i izgradnju novih potencijala u sektoru socijalnog preduzetništva. Fokusiranjem na uspostavljanje povoljnog zakonskog i institucionalnog okvira u ovoj oblasti i jačanje uloge svih relevantnih aktera može se doprineti boljoj iskorišćenosti resursa, podizanju aktivizma. Na ovaj način bi se doprinelo i boljem povezivanju privatnog, javnog i civilnog sektora, boljoj komunikaciji između građana i institucija i, konačno, porastu opšteg poverenja i socijalne kohezije u društvu.

1. Preporuke za uspostavljanje institucionalnog mehanizma za razvoj socijalnog preduzetništva.

Na centralnom i lokalnom nivou treba pronaći odgovarajuće institucionalno rešenje za potrebe podrške, koordinacije, praćenja i upravljanja socijalnim preduzetništvom.

1.1. *Na centralnom nivou*, pri Radnoj grupi za socijalno uključivanje uspostaviti radnu grupu za socijalno preduzetništvo koju bi činili predstavnici

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, Ministarstva rada i socijalne politike, Ministarstva finansija, Parlamentarnih odbora koji se bave siromaštvom, socijalnim uključivanjem i zapošljavanjem, Tima potpredsednika Vlade za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Stalne konferencije gradova i opština i OCD (uključujući zadružne saveze). Radna grupa bi mogla biti proširena predstavnicima drugih relevantnih organizacija iz javnog, privatnog i civilnog sektora, u skladu sa planom i ciljevima razvoja socijalnog preduzetništva. Ova radna grupa bi se bavila postavljanjem opšteg okvira za socijalno preduzetništvo: definisanje odgovarajućih zakonskih rešenja, postavljanje sistema praćenja razvoja sektora, podsticanje i podrška u komunikaciji između centralnih i lokalnih institucija i socijalnih preduzeća, međunarodna saradnja.

1.2. *Strategija razvoja socijalnog preduzetništva.* Radna grupa za socijalno preduzetništvo treba da formuliše Strategiju razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji. Ova strategija treba da se uskladi sa već usvojenim srodnim strategijama, npr. Strategijom regionalnog razvoja, Nacionalnom strategijom održivog razvoja i Strategijom za smanjenje siromaštva Republike Srbije, kao i evropskim iskustvima u oblasti institucionalizacije i finansijskih mehanizama za razvoj socijalnog preduzetništva.

1.3. *Na lokalnom nivou* bi trebalo osnovati regionalne centre za podršku socijalnom preduzetništvu. Ovi centri bi u prvo vreme mogli biti postavljeni pri Regionalnim agencijama za razvoj, ali je ideja da se razvije zasebna mreža za razvoj socijalnog preduzetništva. Njihova uloga bi bila da pružaju konkretnu podršku i lokalnim samoupravama u prepoznavanju uloge socijalnih preduzeća i planiranju njihovog angažovanja u javnom sektoru, kao i socijalnim preduzećima u jačanju kapaciteta i uspostavljanju partnerstva sa javnim i privatnim sektorom. Konačno, ovo bi bilo mesto na kojem bi profitne

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji organizacije mogle na najbolji način da usmere svoje napore u društveno odgovornom poslovanju.

2. Izmene i dopune u zakonskom okviru.

U ovom domenu promene treba da idu u dve faze. Konačni cilj treba da bude donošenje Zakona o socijalnom preduzetništvu, ali tek nakon što praksa socijalnog preduzetništva zaživi i postane prepoznatljiva. U prvoj fazi treba ići na izmene postojećih zakona tako da one prošire prostor za socijalno preduzetništvo i omoguće njegovu održivost. Budući da već postoji zakon koji definiše socijalno preduzetništvo u jednoj oblasti (socijalno uključivanje osoba sa invaliditetom) i pominje koncept socijalnog preduzeća, trebalo bi izmeniti i dopuniti zakone koji bi podržali još neke forme socijalnih preduzeća koje trenutno postoje u Srbiji¹².

3. Postizanje ekonomske održivosti (finansijska podrška).

Socijalna preduzeća treba da posluju po osnovnoj logici tržišta, tj. da ostvaruju barem iste prihode kolike i rashode i treba da se ugase ukoliko nisu u stanju da uspešno posluju. Prethodno predložene izmene zakona bi trebalo da znatno olakšaju opstanak socijalnih preduzeća. Ipak, socijalnim preduzećima se može pružiti dodatna podrška kroz

3.1. *Usmeravanje na izvore projektnog finansiranja* (od strane Centra za razvoj socijalnog preduzetništva)

3.2. *Otvoreniji pristup finansiranju iz lokalnog budžeta* (finansiranje operativnih troškova).

¹² Više o reformi pravnog okvira u Socijalno preduzetništvo: modeli, komparativna praksa i pravni okvir socijalno preduzetništva u Srbiji, Grupa 484, Beograd, 2011.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

3.3. *Dalji razvoj mogućnosti za mikrokreditiranje.*

3.4. *Uspostavljanje Fonda za socijalno uključivanje koji bi podržavao programe socijalnog uključivanja i uticao na efikasnije korišćenje raspoloživih sredstava¹³*

4. **Jačanje ljudskih kapaciteta.**

4.1 Iz lokalnih budžeta obezbediti donacije socijalnim preduzećima za potrebe plaćanja obuka iz veština poslovanja. Ovo treba uraditi kroz sistem vaučera, tako da socijalna preduzeća mogu slobodno na tržištu da biraju program i uslugu koje im najviše odgovaraju.

4.2 Postići potpunu teritorijalnu pokrivenost zemlje uslugama podrške u obuci i obrazovanju socijalnih preduzetnika - umrežavanje i saradnja institucija, pre svega na lokalnom nivou, kroz mrežu Regionalnih agencija za MSPP.

4.3 Kontinuirano usavršavati sposobnosti, veštine i znanja zaposlenih u centralnim i lokalnim institucijama o socijalnom preduzetništvu, vrednostima i motivaciji

4.4 Kroz promotivne kampanje organizovane od strane budućeg Centara za razvoj socijalnog preduzetništva povećati svesnost i vidljivost usluga podrške obuke i obrazovanja socijalnim preduzećima i potencijalnim socijalnim preduzetnicima

¹³ Predlog člana radne grupe koja se bavile pitanjem kapaciteta i mogućnosti socijalnog preduzetništva u Srbiji, Miroljuba Pokuševskog, ispred Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina, je da se za finansiranje socijalnog preduzetništva koristi model Fonda za održivi razvoj i smanjenje siromaštva u nedovoljno razvijenim područjima čije osnivanje je predviđeno nactom Zakona o sredstvima za finansiranje održivog razvoja i smanjenje siromaštva u nedovoljno razvijenim područjima Republike Srbije, što može da bude jedna od aktivnosti ovog fonda u područjima koja pokriva njegova delatnost.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

4.5 Prilagoditi ponudu, kao i kanale promocije usluga podrške obuke i obrazovanja, tražnji od strane socijalnih preduzetnika

4.6 Profilisati usluge podrške prema konkretnim potrebama SP

4.7 Radna grupa za podršku razvoju socijalnog preduzetništva uspostavljena na centralnom nivou treba kontinuirano da prati kvalitet obuke i stepen obučenosti socijalnih preduzetnika.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

LITERATURA

Anheier, H. K. (2005), *Nonprofit Organizations – Theory, Management, Policy*, Routledge Publishing;

Babovic, M, Cvejic, S, Nusic, O, Pavlovic, O. (2008) Promoting the Role of Social Enterprises in Serbia, in Borzaga, C, Galera, G and Nogales, R, eds. *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation*. Bratislava: UNDP and EMES. pp 104-142.

Borzaga, C., Defourny, J. (2001), *The Emergence of Social Enterprises*, Routledge, London;

Borzaga, C., Depedri, S. (2004), Interpersonal Relations and Job Satisfaction: Some Empirical Results in Social and Community Care Services, in B. Gui & R. Sugden (Eds.), *Economic and Social Interaction: Accounting for Interpersonal Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press;

Borzaga, C, Galera, G and Nogales, R, eds. (2008) *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation*. Bratislava: UNDP and EMES.

CIRIEC (2007) *The Social Economy in The European Union*.

Cvejić, S, Babović, M. i Vuković, O. (2008) *Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji*, Beograd: UNDP.

Bornstein, D. (2007), *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas* – Updated Edition, Oxford University Press;

Davister, C., Defourny, J., Gregoire, O. (2004), *Work Integration Social Enterprises in the European Union: An Overview of Existing Models*, EMES;

Defourny, J., Nyssens, M. (2008), *Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments*, EMES Research Network, WP no. 08/01;

Defourny, J., Develtere, P. (1999), *The Social Economy: the Worldwide Making of a Third Sector*, Centre D'Economie Sociale, Universite de Liege, HIVA – Catholic University of Leuven;

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Gui, B. and R. Sugden (Eds.) (2004) *Economic and Social Interaction: Accounting for Interpersonal Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press;

Leadbeater, C. (1997) *The Rise of Social Entrepreneur*. London: Demos.

Moizer, J., Tracey, P. (2010), *Strategy Making in Social Enterprise: The Role of Resource Allocation and Its Effects on Organizational Sustainability*, Systems Research and Behavioral Science, Published online in Wiley InterScience: www.interscience.wiley.com, DOI:10.1002/sres.1006;

Nicholls, A. (2006), *Social entrepreneurship: new models of sustainable social change*, Oxford University Press;

Noya, A., Clarence, E. (2007), *The Social Economy: building inclusive economies*, OECD;

OECD (2005), Background Report: *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development, The Social Economy In Central East and South East Europe: Emerging Trends of Social Innovation and Local Development*, 22-24 September, Trento-Italy.

Parun Kolin, M. i Petrušić, N. (2008) *Socijalna preduzeća i uloga alternativne ekonomije u evropskim integracijama*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

Thomas, A. (2004), The Rise of Social Cooperatives in Italy, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, Vol. 15, No. 3.

A) Fondovi koji podržavaju socijalno preduzetništvo

a) Fondovi koji se finansiraju iz budžeta

1. Gradska uprava Grada Beograda, Sekretarijat za socijalnu zaštitu finansira projekte nevladinih organizacija iz domena socijalne i boračko-invalidske zaštite.

2. Ministarstvo rada i socijalne politike ima konkurse za programe podrške različitim socijalno isključenim grupama.

b) Domaće NVO

1. Evropski pokret u Srbiji je nevladina organizacija koja je aktivna u realizaciji projekata za podsticanje socijalnog preduzetništva u Srbiji.

c) Strani izvori finansiranja

1. Balkanski fond za lokalne inicijative u saradnji sa Kooperativom holandske fondacije za Centralnu i Istočnu Evropu finansira program Socijalna tranzicija u Srbiji.

B) Fondovi namenjeni finansiranju različitih potreba ranjivih grupa

a) Fondovi koji se finansiraju iz budžeta

1. Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo prosvete – „DILS“ projekat iz zajma Svetske banke i Međunarodne banke za obnovu i razvoj, odobravaju grantove za finansiranje projekata koji imaju za cilj razvijanje usluga i programa podrške osobama sa invaliditetom.

2. Državna lutrija Srbije preko programa „Dobrota“ koji administrira Balkanski fond za lokalne inicijative ima konkurs za odobravanje donacija za finansiranje projekata namenjenih starim licima.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

3. Narodna kancelarija predsednika Republike ima za cilj da kroz različite inicijative, akcije i projekte, utiče na promene u društvu i doprinese boljem položaju građana, pre svega najugroženijih kategorija stanovništva.

4. Komesarijat za izbeglice ima za zadatak rešavanje različitih problema izbeglica i interno raseljenih lica. Fokus delovanja sve više se pomera sa humanitarnog na razvojni pristup - rešavanja stambenog pitanja i zaposlenja.

5. Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova dodeljuje finansijska sredstva i finansira namenske konkurse iz domena aktivne politike zapošljavanja i programa samozapošljavanja - na teritoriji AP Vojvodina.

6. Pokrajinski sekretarijat za socijalnu politiku i demografiju finansira projekte čiji je cilj zadovoljavanje socijalnih potreba građana, kreiranje novih alternativnih programa socijalne zaštite kao i projekte koji su usmereni na konkretna problemska područja na teritoriji AP Vojvodina.

7. Garancijski fond Autonomne pokrajine Vojvodine odobrava garancije za obezbeđenje kredita za finansiranje *start up* programa - nabavke opreme nezaposlenim ženama na teritoriji AP Vojvodina.

8. Fond za razvoj neprofitnog sektora AP Vojvodine finansira i sufinansira projekte NVO koje imaju za cilj podizanje kapaciteta građanskog društva i podršku demografskim procesima.

b) Domaće nevladine organizacije

1. Rekonstrukcija ženski fond dodeljuje grantove do 350.000 dinara za podršku ženskim grupama koje rade na zaštiti ženskih ljudskih prava.

2. Forum NVO je asocijacija 4 NVO: Regionalni centar građanske akcije "LINGVA", NVO zamisli Srbiju, Kraljevački centar za ljudska prava i Centar za razvoj neprofitnog sektora centralne Srbije (CRNPSCS). Angažovan je na realizaciji i finansiranju projekata iz više oblasti, među kojima su socijalna integracija, ženske radionice, razvojni projekti namenjeni interno raseljenim licima, izbeglicama i lokalno ugroženom stanovništvu na

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji teritoriji Kraljevačke regije, postoji program mikrokreditiranja i drugo namenjeno najugroženijem stanovništvu.

3. Centar za samostalni život invalida Srbije preko donatora finansira različite projekte koji imaju za cilj poboljšanje uslova života i standarda osoba sa invaliditetom.

c) Strani izvori finansiranja

1. Development Alternatives, Inc. je partner USAID-a u Srbiji, ima Grant Program za planiranje i reagovanje u vanrednim situacijama i jačanje ekonomske sigurnosti.

2. PROGRESS - Program za zapošljavanje i socijalnu solidarnost Evropske zajednice obezbeđuje finansijsku pomoć u ostvarivanju ciljeva u oblasti zapošljavanja, socijalne zaštite i socijalne inkluzije, uslova rada, borbe protiv diskriminacije i rodne ravnopravnosti.

3. Fond za udruživanje sredstava Instituta za Romsku dekadu učestvuje u finansiranju projekata do 40% vrednosti i maksimalno do iznosa od 50.000 evra, iz oblasti obrazovanja, roda, zapošljavanja, okruženja i kulturnog identiteta Roma.

4. Inicijativa za reformu lokalne uprave i javnih službi finansira projekte, između ostalog, iz oblasti pružanja usluga socijalnih službi i lokalnog ekonomskog razvoja.

5. Fond „Mama keš“ finansijski podržava nove pokrete nevidljivih i marginalizovanih grupa žena i devojaka i razvoj mreže aktivista i donatorske zajednice (finansira projekte i iz drugih sfera).

6. Ministarstvo spoljnih poslova Holandije kroz „Matra-flex“ program, između ostalog, pruža podršku licima koja se bave problemima iz domena socijalne politike i zapošljavanja.

7. Norveško ministarstvo spoljnih poslova kroz program „Inicijativa mir i pomirenje na Zapadnom Balkanu“, među svojim ciljevima ima pružanje podrške procesima ekonomske, političke i socijalne reforme. Ciljne grupe za saradnju na projektu su etničke manjine, deca, omladina i žene.

8. Norveška narodna pomoć dodeljuje sredstva za finansiranje projekata, između ostalog iz oblasti integracije interno raseljenih lica i izbeglica, prava Roma i prava žena.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

9. Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) pomaže u finansiranju projekata iz oblasti inkluzivnog razvoja i održivog i lokalnog razvoja.

10. Svetska banka kroz Fond za civilno društvo daje donacije za finansiranje projekata koji doprinose razvoju sa karakterom inkluzivnosti i jednakosti.

11. Eurobank EFG AD Beograd kroz program „Investiramo u evropske vrednosti“, između ostalog, obezbeđuje podršku osobama sa invaliditetom.

12. Ekumenska ženska inicijativa finansira projekte iz oblasti unapređenja ženskih prava, prednost imaju inicijative koje uključuju aktivizam u zajednici.

13. Fond za žene Ujedinjenih nacija, UNIFEM obezbeđuje podršku za inovativne i eksperimentalne aktivnosti koje imaju za cilj uključivanje žena u razvojne aktivnosti.

14. Švedska organizacija za međunarodni razvoj i saradnju - SIDA kroz program „Kvinna till Kvinna“, finansira projekte koji imaju za cilj poboljšanje položaja žena i poštovanje ženskih prava.

15. Agencija SAD za međunarodni razvoj USAID kroz program podsticanje razvoja privatnog sektora kroz usmerenu pomoc opštinama i sektorima nastoji da obezbedi ekonomsku sigurnost ugroženih grupa.

16. DIN Fabrika duvana a.d. Niš finansira „Program podrške zajednici grada Niša“ i daje donacije za borbu protiv siromaštva i podršku ugroženim kategorijama stanovništva.

17. Dečiji fond Ujedinjenih nacija - UNICEF ima za cilj u Srbiji da obezbedi da deca, posebno ona koja žive u siromaštvu i koja su isključena, ostvare svoja prava. Zato pruža pomoć institucijama sistema u stvaranju ravnopravnog pristupa kvalitetnom obrazovanju, posebno za romsku decu kao i jačanju inkluzivnog obrazovanja dece sa posebnim potrebama.

18. Romski obrazovni fond promoviše uključivanje Roma u nacionalni obrazovni sistem zemlje.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

19. Švajcarska agencija za razvoj i saradnju - SDC, kroz „Program saradnje sa Srbijom“ nastoji da ublaži siromaštvo i omogući internacionalni, ekonomski i društveni proces tranzicije poštujući ljudska prava.

20. Nemačko razvojno društvo - DEG finansira investicije privatnih preduzeća u zemljama u razvoju i zemljama na pragu industrijskog razvoja. Angažuje se isključivo na projektima koji podržavaju razvojne procese, doprinose očuvanju životne sredine i socijalne pravde.

21. Ambasada Savezne Republike Nemačke pomaže najsiromašnijim slojevima društva tako što godišnje podržava nekoliko projekata manjeg obima

22. Nemačka nevladina humanitarna organizacija HELP daje socijalnoekonomsku pomoć za ugroženo stanovništvo - izbeglice, interno raseljena lica i Rome.

23. Povereništvo Sigrid Rausing daje grantove za finansiranje projekata koji podržavaju ženska i manjinska prava kao i socijalnu pravdu.

24. Erste Bank a.d. Novi Sad kroz opšti program sponzorstava i donacija, između ostalog, pomaže u finansiranju projekata iz oblasti socijalne inkluzije.

C) Pregled potencijalnih izvora za finansiranje razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji

a) Budžet Republike Srbije

1. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja dodeljuje kredite bez hipoteke za početnike i startup kredite za preduzetnike i pravna lica.

2. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja dodeljuje bespovratna sredstva NVO sa ciljem unapređenja lokalnog i regionalnog društveno-ekonomskog razvoja, saradnje javnog, nevladinog i privatnog sektora, podsticanje preduzetništva i povećanje zaposlenosti.

3. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja daje subvencije za projekte razvoja turizma, za promociju turizma u Srbiji, razvoj zabavnih i rekreativnih sadržaja, izgradnju

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
turističke infrastrukture, signalizacije, uređenje zemljišta, projekte od posebnog turističkog značaja i dr.

4. Fond za razvoj Republike Srbije odobrava različite vrste kredita privrednim društvima, za razvoj preduzeća i preduzetništva u najnerazvijenijim opštinama, preduzetnicima, za ublažavanje posledica ekonomske krize, daje i dinarske garancije pravnim licima.

5. Garancijski fond Republike Srbije ima za cilj stvaranje uslova za podsticanje razvoja poslovanja malih i srednjih preduzeća, preduzetnika i poljoprivrednika. Podstiče kreditiranje privrednih subjekata garantovanjem dela kredita koje banke i druge finansijske organizacije u Republici Srbiji odobravaju privrednim subjektima, sa kvalitetnim razvojnim programima. Među prioritetima su privredni subjekti koji počinju sa radom, projekti koji zapošljavaju mlade, projekti u nerazvijenim regionima i drugo.

6. Ministarstvo za nacionalni investicioni plan finansira projekte koji treba da budu pokretač razvoja zemlje.

7. Gradska uprava Beograda, Sekretarijat za privredu finansira projekte za podsticanje zapošljavanja na teritoriji Beograda. Cilj je podrška stvaranju većeg broja novih MSPP u Beogradu, podsticanje rasta, poboljšanje efikasnosti i konkurentnosti postojećih MSPP, razvijanje delotvornosti organizacija i institucija uključenih u obezbeđivanje podrške za povećanje broja novih i razvoj postojećih MSPP, kao i infrastrukture za podršku sektoru MSPP i podsticanje stvaranja uslova za otvaranje novih radnih mesta.

8. Nacionalna služba za zapošljavanje učestvuje u finansiranju programa obuke za potrebe poslodavaca. Prioritet za uključivanje u obuku imaju nezaposlena lica koja pripadaju kategoriji teže zaposlivih kao što su osobe sa invaliditetom, lica bez zanimanja, lica suficitarnih zanimanja, viškovi zaposlenih.

9. Fond za finansiranje povećanja zaposlenosti učestvuje u finansiranju početnog biznisa, unapređenog početnog biznisa i rada malih i srednjih preduzeća.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

10. Gradski centar za socijalni rad Beograda u svojoj nadležnosti ima obezbeđenje pomoći u osposobljavanju za rad osoba sa posebnim potrebama kao i obezbeđenje jednokratne novčane pomoći licima koja se iznenadno nađu u stanju socijalne potrebe.

b) Domaće organizacije civilnog društva

1. Fond za mikro razvoj je domaća organizacija čiji je cilj unapređenje životnog standarda siromašnog, ekonomski aktivnog stanovništva u Srbiji. Obezbeđuje mikro kredite za razvoj novih ili unapređenje postojećih delatnosti.

c) Strani izvori

1. Civil Rights Defenders ima za cilj da doprinese povećanju poštovanja ljudskih prava i razvoju demokratije. Podržava projekte koji se bave anti-diskriminacijom, gde saraduje sa grupama za zaštitu ljudskih prava manjinskih grupa.

2. Centralnoevrpska inicijativa - CEI podržava projekte iz različitih oblasti, među kojima su i razvoj preduzeća i razvoj ljudskih resursa.

3. Nemačka organizacija za tehnicku saradnju - GTZ pruža podršku procesu tranzicije u Srbiji, između ostalog, u oblasti održivog ekonomskog razvoja - razvoj privatnog sektora, stručna obuka, regionalni razvoj, podrška procesu privatizacije.

4. Slovačka pomoć - zvanična pomoć Republike Slovačke za razvoj pruža pomoć u oblasti jačanja civilnog društva i razvoja malih i srednjih preduzeća.

5. Fond za otvoreno društvo Srbija daje grantove za finansiranje projekata iz različitih oblasti među kojima su ostvarivanje i zaštita ljudskih prava i sloboda i eliminacija svih oblika diskriminacije i unapređenje položaja etničkih i drugih manjinskih i marginalizovanih grupa, naročito Roma, lica sa posebnim potrebama i mladih kao izrazito ranjivih društvenih grupa.

6. Bespovratna sredstva EU mogu se dobiti za različite oblasti, kao što su: mladi, ljudska prava, ruralni razvoj, tržište rada i drugo.

7. Evropska Unija - instrument za predpristupnu pomoc - IPA sadrži pet komponenti: pomoć u procesu tranzicije i izgradnje institucija, prekogranična saradnja, regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa i ruralni razvoj.

PRILOG 2

Italijansko iskustvo

Karlo Borzaga

Uvod

U literaturi se koriste različiti pojmovi prilikom definisanja privrednih subjekata koji teže ka ostvarenju socijalnih ciljeva. Izraz *socijalno preduzetništvo* obuhvata širok dijapazon aktivnosti i inicijativa sa zajedničkom koncepcijom, uključujući, opšte uzev, i nekonvencionalne preduzetničke inicijative. Ove aktivnosti ne moraju neminovno da dovode do proizvodnje, niti da budu stabilne tokom vremena, obuhvatajući pri tome raspon od socijalnih inicijativa u profitno-orijentisanim preduzećima, institucionalizovanih subjekata koji su eksplicitno formirani kako bi ostvarili neki socijalni cilj, odnosa i prakse koji proizvode socijalne koristi, preduzetničkih trendova u neprofitnim organizacijama do poduhvata pokrenutih unutar javnog sektora (Džonson, 2000; Rouper i Čejni, 2005; Mair i Marti, 2006).

Ovaj rad se odnosi na skup organizacija – definisanih kao *socijalna preduzeća* – koje su se u Evropi pojavile tokom prethodne tri decenije. Pažnju, najpre, posvećujemo konceptualnim pitanjima, koja su razvijena na međunarodnom nivou; pridajemo posebnu pažnju konceptualnom pristupu, koji je razvijen u Evropi, i koji se smatra naročito prikladnim za zemlje centralne, istočne i jugoistočne Evrope, uključujući i Srbiju. Potom, pažnju usmeravamo na oblasti u kojima su socijalna preduzeća aktivna, i koje, iz međunarodne perspektive posmatrano, obuhvataju radnu integraciju, kao i ponudu socijalnih i ostalih dobara i usluga od interesa za celu zajednicu. Analiziramo i osnovnu dinamiku razvoja socijalnih preduzeća u Evropi. Zatim, pažnju posvećujemo evoluciji zakonskih propisa o socijalnim preduzećima u jednom broju reprezentativnih zemalja, uključujući Španiju, Portugal, Italiju, Francusku, Belgiju, Finsku, kao i politici usvojenoj na nivou Evropske unije. Posle toga, detaljnije analiziramo slučaj Italije, imajući u vidu njenu pionirsku ulogu u razvoju socijalnih preduzeća odozdo naviše i postojanje podsticajnog pravnog okruženja, koje je doprinelo njihovoj daljoj ekspanziji. Posebnu pažnju posvećujemo razvoju socijalnih zadruga,

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji preciznije, aspektima njihovih prednosti koji objašnjavaju uspeh tih institucija u Italiji.

Na kraju, pružamo pregled nekoliko opštih razmatranja o uticaju socijalnih preduzeća na lokalni razvoj. U zaključcima, ukazujemo na moguće preduslove za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj socijalnih preduzeća, polazeći od iskustava koja su stekla socijalna preduzeća u zemljama EU.

Za razliku od zemalja EU, u centralnoistočnoj i jugoistočnoj Evropi se i dalje u velikoj meri potcenjuje uloga koju socijalna preduzeća mogu da imaju. Različiti činioci mogu da doprinesu objašnjenju njihovog nedovoljnog razvoja u odnosu na potražnju za uslugama od opšteg interesa i preduzetničko ponašanje koje grupe ljudi usvajaju. Ti činioci uključuju nepostojanje ambijenta i infrastrukture koji bi podržavali socijalna preduzeća, njihov ograničen pristup resursima, privilegovani položaj koji neke organizacije uživaju, neprikladan institucionalni okvir i nedosledan pravni ambijent, a koji dovode do nepostojanja zakonskih propisa i neodgovarajućih zakonskih okvira koji ne uzimaju u obzir privrženost socijalnih preduzeća ostvarenju socijalnih ciljeva i ozbiljnost socijalnih pitanja koja ona teže da rešavaju. Osim toga, usled slabosti političkih sistema u kojima deluju, socijalna preduzeća nisu u mogućnosti da formulišu srednjoročne i dugoročne strategije, dok hroničnoj finansijskoj nestabilnosti većine socijalnih preduzeća doprinosi nedostatak veština socijalnih preduzetnika. Generalno posmatrano, i dalje, u velikoj meri, nisu iskorišćene uloge koje u društvenim sistemima i privredama postkomunističkih zemalja mogu da imaju organizacije koje nisu u vlasništvu investitora ili nisu javne agencije. Socijalna preduzeća se, i dalje, smatraju akterima koji „popunjavaju praznine“, a ne dugoročnim socijalnim i privrednim akterima (Leš i Jeliaskova, 2007).

Imajući u vidu navedene okolnosti, pregled iskustava socijalnih preduzeća u Evropi, naročito u Italiji, može da doprinese argumentaciji u prilog razvoja ovih institucija u Srbiji.

1. Konceptualna pitanja

Razvoj ekonomskih delatnosti u okviru nekog socijalnog projekta ne predstavlja novu pojavu. Međutim, korišćenje socijalnog preduzeća kao definisanog i autonomnog pojma

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji novijeg je datuma, kako u međunarodnoj literaturi, tako i u areni politike.

Kao što svedoči sve obimnija međunarodna literatura posvećena ovoj temi, pojam socijalnog preduzeća beleži zapanjujući prodor sa obe strane Atlantskog okeana, naročito u zemljama EU i SAD. Ovaj pojam, takođe, privlači sve više interesovanja i u drugim delovima sveta, kao što su prostori zemalja bivšeg Sovjetskog Saveza, Istočne Azije i Latinske Amerike (Defurni i Nisens, 2008).

Socijalna preduzeća, na međunarodnom planu, podjednako pobuđuju interesovanje kreatora politike i naučnika, koji se bave različitim disciplinama u svetlu kapaciteta takvih inicijativa da na inovativan način rešavaju današnje probleme i izazove koji imaju jak uticaj na društvo.

Međutim, u literaturi se koriste razni pristupi i definicije socijalnih preduzeća o kojima naučnici do sada nisu postigli konsensus. Izdvojićemo dva osnovna pristupa kako bismo razjasnili taj pojam. Iz međunarodne perspektive, socijalna preduzeća se posmatraju, ili kao profitne aktivnosti neke neprofitne organizacije kojima se podržava ostvarenje njenih socijalnih ciljeva, ili kao posebne vrste institucija koje uspevaju da združe ekonomsku i socijalni dimenziju.

Prvi pristup je naišao na veliki odjek u SAD, gde socijalno preduzeće, i dalje, ima različita značenja za različite autore, ali se poseban naglasak naročito stavlja na to da neprofitne organizacije sprovode komercijalne aktivnosti kako bi podržavale delatnosti vezane za ostvarenje sopstvene misije. Drugi pristup je prihvaćen u nekoliko evropskih zemalja, u kojima su socijalna preduzeća institucionalizovana i politički prihvaćena putem uspostavljanja posebnih zakonskih okvira i javnih mehanizama.

Definicija socijalnog preduzeća u SAD počela je da se koristi kada su smanjena državna izdvajanja za neprofitne organizacije, koje su stoga bile prinuđene da dramatično povećaju komercijalne aktivnosti kako bi popunile jaz koji su za sobom ostavile državne mere štednje (Kerlin, 2006). Korišćenje ovog termina, međutim, takođe odražava potrebu za konceptualizovanjem sve većeg sprovođenja raznih oblika proizvodnih inicijativa podstaknutih socijalnim ciljevima od strane pojedinačnih preduzetnika i subjekata koje zakon ne obavezuje na ograničenu distribuciju profita (Peredo i Meklin, 2005).

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Konceptualizacija „socijalnog preduzeća“ u Evropi može se, uglavnom, pripisati ponovnom otkrivanju neprofitnih organizacija kao organizacija koje se bave pružanjem usluga i radnom integracijom, i sve većoj brizi zadruga za zajednicu. Ovaj izraz koristi se često prilikom opisivanja „drugačijeg načina“ poslovanja, kao i pružanja socijalnih usluga, koja u većoj meri obuhvataju preduzetničku komponentu neprofitnog sektora i inovativnu komponentu zadružnog pokreta. Uspostavljanje institucionalne strukture, posebno osmišljene radi ostvarenja nekog socijalnog cilja na stabilan i kontinuiran način putem proizvodnje dobara ili usluga od opšteg interesa, predstavlja specifičnost evropskog koncepta socijalnog preduzeća. Zbog toga, ovaj pristup se smatra izuzetno revolucionarnim, jer dovodi u pitanje uvrežene pretpostavke konvencionalne ekonomske teorije, uključujući rasprostranjeno poimanje preduzeća kao organizacija koje promovišu isključive interese svojih vlasnika.

U ovom radu se oslanjamo na ovu drugu perspektivu, koju ćemo ubuduće definisati kao *evropsku*. Čini se da takozvani evropski pristup predstavlja izuzetan izazov za sve zemlje koje pristupaju ili se kandiduju za članstvo u EU, a koje se, osim toga, bore sa ključnim ekonomskim i socijalnim problemima, uključujući socijalnu isključenost velikih grupa stanovništva, postojanu nezaposlenost i velike propuste u dijapazonu socijalnih usluga koje se pružaju, usled svojih slabih i i dalje neizgrađenih sistema socijalne zaštite i visoke cene tranzicije ka tržišnoj privredi.

Dobra strana ovog pristupa rezultat je njegovog usredsređivanja na instituciju što omogućava naglašavanje doprinosa socijalnih preduzeća – kao posebnih vrsta preduzeća – kako u pružanju usluga od opšteg interesa, tako i privrednom razvoju.

Pored toga, ovaj pristup omogućava lakše razlikovanje ovog pojma od pojma korporativne društvene odgovornosti i oblika socijalne odgovornosti koje usvajaju profitna preduzeća.

Ovaj pristup je razvila Evropska istraživačka mreža EMES (Borzaga i Defurni, 2001) tokom stalnog dijaloga istraživača iz svih delova Evropske unije, koji predstavljaju različite društvene, političke i ekonomske „tradicije“. Konceptualizacija socijalnog preduzeća koju je razvila EMES, zasnovana je na pet ekonomskih i četiri socijalna kriterijuma. Ovi kriterijumi, međutim, ne predstavljaju skup uslova koje neka organizacija mora da ispuni kako bi se

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji smatrala socijalnim preduzećem. Ovi pokazatelji ne predstavljaju propisane kriterijume, već opisuju „idealni tip“ koji istraživačima omogućava da se pozicioniraju u „galaksiji“ socijalnih preduzeća (Borzaga i Defurni, 2001)¹⁴.

Fokus socijalnih preduzeća na blagostanje i razvoj očigledan je u evropskoj perspektivi, i on proističe iz: aktivnosti koje sprovode, potrebe za postizanjem ekonomske održivosti i kolektivne dimenzije preduzeća.

Sledi kratak pregled svakog od ovih pitanja.

a) U poređenju sa tradicionalnim neprofitnim organizacijama, kao što su fondacije i udruženja angažovana na pružanju usluga u oblasti zabave i kulture, koja se često obraćaju dobrostojećim potrošačima, socijalna preduzeća su posebno orijentisana na zadovoljavanje potreba cele zajednice i često obraćaju posebnu pažnju na najslabije segmente društva. Ona stavljaju veliki naglasak na dimenziju opšteg interesa i uglavnom ulažu ostvarenu dobit u samu organizaciju ili je daju sličnim organizacijama.¹⁵ Ovo ograničenje ima za cilj da obezbedi jačanje imovine organizacije, a u slučaju prestanka njenog rada, prenos imovine na neko drugo socijalno preduzeće čime se garantuje nastavak rada na postizanju ciljeva vezanim za ostvarenje blagostanja i razvoja.

b) Socijalna preduzeća su osmišljena kako bi bila održiva. Ona organizuju i upravljaju skupom aktivnosti od opšteg interesa na preduzetnički način kako bi se usluge od opšteg interesa koje pružaju podudarale sa njihovom komercijalnom delatnošću. Ograničenja u vezi sa sektorima ili aktivnostima na kojima socijalna preduzeća mogu da se angažuju uglavnom su propisana zakonom (npr. u Italiji) ili od strane eksternog regulatornog tela (npr. u Velikoj Britaniji). Za razliku od konvencionalnih preduzeća a u zavisnosti od stepena i broja uključenih aktera, cilja kojem streme, i vrste usluga i dobara koje nude, socijalna preduzeća mogu uspešno da mobilizuju različite resurse, uključujući novčane i nenovčane, kao i ekonomske i neekonomske, pored onih koje proizvodi konvencionalna ekonomija (komercijalni prihodi i/ili javno finansiranje). Značaj dodatnih

¹⁴ Značajna svojstva socijalnih preduzeća obuhvataju: a) socijalni cilj koji teže da ostvare, b) ograničenu distribuciju profita, c) svojinska i kontrolna prava nalaze se u rukama aktera koji nisu investitori, kao i otvoren i participativni model upravljanja.

¹⁵ Finska je jedina zemlja u Evropi koja zakonom ne ograničava upotrebu suficita (Patiniemi, 2006).

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji resursa u odnosu na konvencionalne prihode zavisi kako od ozbiljnosti socijalnog pitanja kojim se neko socijalno preduzeće bavi tako i od nivoa finansijskog pokrića koje obezbeđuju tradicionalni izvori finansiranja.

c) Kolektivna i participativna dimenzija predstavljaju ključna obeležja evropskih socijalnih preduzeća. Kolektivna priroda ovih preduzeća smanjuje mogućnost oportunističkog ponašanja pojedinaca i obezbeđuje opstajanje inicijative, čak i mimo učešća lidera koji su je pokrenuli. Stoga se ne isključuje mogućnost da harizmatični lideri igraju ključnu ulogu u preduzeću, dok ih podržava grupa čiji su članovi zaduženi za ostvarenje cilja od opšteg interesa koje je socijalno preduzeće sebi postavilo (Nisens, 2006). Štaviše, socijalna preduzeća su tako organizaciono strukturirana da unapređuju učešće nekoliko vrsta aktera, uključujući one na koje utiče aktivnost čiji je eksplicitan cilj dobrobit zajednice ili ugroženih grupa ljudi. Neka socijalna preduzeća odlikuju se sledećom specifičnošću – njihovo članstvo predstavlja kombinaciju različitih vrsta aktera, dok su tradicionalne zadruge i udruženja uglavnom osnovane kao organizacije koje okupljaju samo jednu vrstu aktera.

2. Oblasti delatnosti socijalnih preduzeća

Dve osnovne oblasti delatnosti socijalnih preduzeća tradicionalno obuhvataju radnu integraciju i pružanje usluga sa posebnim naglaskom na usluge socijalne pomoći. Nedavni trendovi na nivou EU ukazuju na širenje socijalnih preduzeća na nove oblasti od interesa za zajednicu, kao što su obrazovanje, zaštita okoline, kultura, kao i komunalne usluge. Pored toga, razvoj koncepta socijalnog preduzeća, takođe, dovodi do širenja skupa delatnosti koje se mogu okvalifikovati kao socijalno-preduzetničke.

Opšte uzev, socijalna preduzeća verovatno funkcionišu u svakoj oblasti delatnosti od interesa za zajednicu u celini ili od interesa za određene ugrožene segmente stanovništva. Angažovana su na veoma raznovrsnim delatnostima vezanim za razne oblasti u kojima su se tržište i država pokazali neuspešnim, uključujući i tržište rada, a koje dovode do ozbiljne društvene isključenosti i visoke nezaposlenosti određenih delova društva, kao i do nesposobnosti centralnih i lokalnih vlasti da rešavaju određene socijalne probleme ili da izađu na kraj sa ekonomskim izazovima prouzrokovanim globalnim ili regionalnim ekonomskim

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji trendovima. Socijalna preduzeća su često angažovana u više oblasti delatnosti, kao što je slučaj sa socijalnim preduzećima koja se bave radnom integracijom i nude socijalne usluge.

U skoro svim evropskim zemljama postoje socijalna preduzeća koja pružaju socijalne usluge. Značajan broj socijalnih preduzeća osnovan je kako bi pružio nove usluge ili zadovoljavao potrebe grupa ljudi koje vlasti ne prepoznaju ili ne zadovoljavaju ili koje su isključene iz sistema javne pomoći. Mnoge od tih delatnosti su samostalno pokrenule grupe građana, uz malo ili nimalo javne podrške. Pošto su nekoliko godina kasnije, usluge koje one pružaju prihvaćene kao delatnosti od javnog interesa, država ili lokalne vlasti su u nekim slučajevima odlučile da u potpunosti ili delimično finansiraju delatnost socijalnih preduzeća, ponekad putem stvaranja javnih/neprofitnih partnerstava. Čini se, međutim, da takva zavisnost od javnih sredstava nije označila kraj njihove samostalnosti. Zaista, mnoga socijalna preduzeća se finansiraju i iz javnih sredstava i iz uloga koje neposredno uplaćaju korisnici ili kombinuju javna sredstva sa sredstvima koja dolaze iz donacija i od volontera. Štaviše, socijalna preduzeća obezbeđuju neophodna javna sredstva za sve veći broj usluga učešćem na tenderima, u konkurenciji sa ostalim socijalnim preduzećima, nevladinim sektorom i profitnim organizacijama.

Raznovrsnost delatnosti koje se sprovode sve je veća, a uočljiva je i sve veća ponuda usluga koje ne mogu strogo da se podvedu pod socijalne usluge.

Socijalna preduzeća koja se bave radnom integracijom, i koje često nazivaju WISEs (Work Integration Social Enterprises), predstavljaju prvobitne mehanizme aktivne politike tržišta rada za radnike koji se suočavaju sa ozbiljnim teškoćama na tržištu rada i opasnošću od gubitka posla, kao i od socijalne isključenosti. Ova vrsta socijalnih preduzeća postoji u svim evropskim zemljama. Razlikuju se od nekadašnjih zaštitnih radionica za zapošljavanje invalida iz dva glavna razloga: prvo, obraćaju pažnju na dinamiku na tržištu; drugo, streme ka tome da obezbede da zaposlena ugrožena lica zarađuju prihode uporedive sa prihodima drugih radnika (Nisens, 2006). Za razliku od njih, zaštitne radionice bi trebalo jednostavno smatrati socijalnim uslugama, imajući u vidu njihovu snažnu dobrotvornu komponentu. Integracija ugroženih radnika se u socijalnim preduzećima postiže proizvodnom aktivnošću i individualizovanim pratećim aktivnostima ili putem obuke na radu. Primer su, recimo,

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji socijalne zadruge za radnu integraciju u Italiji. Socijalne zadruge za radnu integraciju počele su da se razvijaju u Italiji tokom osamdesetih godina prošlog veka, posle zatvaranja ustanova za ljude koji boluju od mentalnih poremećaja i pojave potražnje za radnom integracijom većeg broja ugroženih grupa, uključujući osobe sa invaliditetom, mlade sa porodičnim problemima i siročad.

Vredne spominjanja su i okolnosti, da su socijalna preduzeća nedavno proširila svoje delovanje na nove oblasti od interesa za zajednicu. Štaviše, konceptualizacija socijalnog preduzeća ide u prilog uključivanju novih delatnosti, koje se odlikuju javnim interesom, u red onih delatnosti koje takve organizacije mogu da sprovode. Usluge koje socijalna preduzeća nude u ovim oblastima, između ostalog, uključuju usluge usmerene na zajednicu i usluge od opšteg interesa, kao što su prevoz, mikrokrediti, snabdevanje vodom, kulturni razvoj, rekreacija, obnova gradova, poštena trgovina, upravljanje zaštićenim područjima, i socijalno stanovanje. Čini se da su ove potonje oblasti najatraktivniji sektori koji će se ubuduće najviše razvijati. Očigledno, doprinose podršci lokalnog ekonomskog razvoja pružajući usluge od opšteg interesa za celu zajednicu uz oslanjanje na lokalne resurse koji inače ne bi bili usmereni na razvojna pitanja.

Socijalna preduzeća razvijaju inicijative u novim oblastima u, na primer, Velikoj Britaniji, u kojoj preduzeća za zastupanje interesa zajednice (Community Interest Companies) mogu da se angažuju u svakoj zakonitoj trgovačkoj delatnosti ili poduhvatu, pod uslovom da profit i imovinu koriste za javnu dobrobit. U Irskoj, lokalna razvojna preduzeća različitog pravnog statusa pružaju raznovrsne usluge, u oblastima prevoza, socijalnog stanovanja, izgradnje kapaciteta, ekologije, aktivnosti vezanih za kulturu i baštinu, oslanjajući se u velikoj meri na rad volontera (Ohara, 2001).

3. Pojava socijalnih preduzeća u Evropi

Razvoj socijalnih preduzeća u Evropi bio je prvenstveno podstaknut krizom tradicionalnih država blagostanja – konkretnije, reakcijom grupa građana nezadovoljnih kako javnom ponudom, tako i uslugama socijalne zaštite i zaštite zajednice koje je pružalo tržište. Institucionalni okvir koji se u suštini oslanjao na državu i tržište bio je efikasan do

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji sedamdesetih godina prošlog veka. Međutim, posle tog perioda, a naročito posle postojanog usporavanja ekonomskog rasta, postajalo je sve očiglednije da profitna preduzeća i javne vlasti nisu sposobni da sami izađu na kraj sa mnogobrojnim socijalnim potrebama, i da porodica više nije u stanju da pruža većinu ličnih usluga (Borzaga, Depedri i Galera, 2010). Prema ovom tumačenju, potraga za inovativnim institucionalnim odgovorima na propuste socijalnih službi podstaknuta je vitalnošću građanskog društva obnovljene kroz volonterski rad. U tim okolnostima, autori prvog istraživanja o socijalnim zadrugama u Italiji su utvrdili da su volonterske organizacije osnovala 22,6 odsto, a udruženja 15,9odsto organizacija koje su proučavali. U pogledu članova, samo 27 odsto njih bilo je zaposleno, dok su ostali bili volonteri neposredno angažovani na sprovođenju aktivnosti, i, u još većem broju, članovi koji su im pružali podršku. Samo 21odsto italijanskih zadruga, obuhvaćenih istraživanjem, nisu imale volontere u svom članstvu (Borzaga, 1988; Borzaga i Failoni, 1990).

S toga, može se reći da su se socijalna preduzeća autonomno pojavila, kao poseban institucionalni aranžman kojem polazi za rukom da olakša podudaranje potražnje za socijalnim uslugama i njihove ponude. Ova pojava je bila naročito impresivna u zemljama u kojima je pružanje ovih usluga bilo nerazvijeno i skoro isključivo javno, kao što je Italija. U zemljama u kojima su privatne neprofitne organizacije (uglavnom udruženja) već bile angažovane u pružanju socijalnih usluga, preovladavao je trend njihovog sve većeg pomeranja ka preduzetništvu i autonomiji u odnosu na javne agencije (Bakiega i Borzaga, 2003).

Širom Evrope mogu se uočiti značajne razlike u pogledu razvojnih trendova socijalnih preduzeća. Sam koncept nije naišao na jednako prihvatanje u svim evropskim zemljama, i u nekoliko njih i dalje ne nailazi na veliko razumevanje. U nekim zemljama, ovaj koncept čak nije ni uvršten u politički dnevni red ili akademski diskurs izvan veoma uskog kruga stručnjaka. To je naročito slučaj u Nemačkoj (Defurni i Nisens, 2008).

Međutim, u poređenju sa drugim geografskim područjima, čini se da je politički i pravni kontekst u Evropi pogodniji za razvoj socijalnih preduzeća kao socijalnih aktera. Za razliku od konteksta u SAD i ostalim delovima sveta, politička i zakonska potvrda ove pojave u Evropi, omogućena je zahvaljujući njenoj institucionalizovanoj prirodi. Nekoliko evropskih zemalja je

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji usvojilo konkretne pravne okvire i politiku sa ciljem podržavanja razvoja socijalnih preduzeća. Ovi pravni okviri odražavaju specifičnu pravnu tradiciju, model režima socijalne zaštite i osnovna društvena i ekonomska pitanja koja se rešavaju na državnom nivou. Zbog toga je prisutna raznovrsnost predviđenih pristupa i rešenja.

4. Pravni okviri za socijalna preduzeća u Evropi

Mogu se identifikovati dve faze u evoluciji zakonodavstva o socijalnim preduzećima u Evropi. Većina socijalnih preduzeća je u početku osnovana primenom zakonskih normi o zadrugama i udruženjima, a to je još slučaj u jednom broju zemalja. Socijalna preduzeća su u početku osnovana kao udruženja u zemljama, kao što su, na primer, Francuska i Belgija, u kojima zakoni o udruženjima daju određeni stepen slobode da prodaju robu i usluge na otvorenom tržištu. U zemljama, u kojima udruženja nemaju toliku slobodu, kao što su, na primer, Italija i nordijske zemlje, socijalna preduzeća su češće osnovana primenom propisa o zadrugama. Čini se da su zadruge, zbog svoje jasne preduzetničke prirode, primerenije za sprovođenje privrednih aktivnosti u okviru nekog socijalnog projekta.

Drugi trend odlikuje se usvajanjem posebnih zakonskih oblika, bilo putem prilagođavanja formule zadruga, bilo putem uvođenja pravnih instituta i kategorija koje prepoznaju socijalni angažman koji na sebe preuzimaju određeni ekonomski subjekti.

Trend priznavanja socijalnih preduzeća primenom formule zadruga obeležilo je priznavanje određenih aktivnosti (ponude socijalnih usluga ili radne integracije) koje se sprovode izvan granica članstva zadruga. Ovaj trend narušava tradicionalni model zadruga, zasnovanog na sistemu jedne vrste aktera i trebalo bi da unapređuje interese svojih članova (Levi, 1999). Pokrenut je zvanično u Italiji 1991. godine, kada je, Zakonom br. 381 o socijalnim zadrugama, obezbeđen pravni okvir za fenomen koji se spontano razvijao tokom prethodnih 20 godina (Borzaga i Janes, 2006).

U odsustvu zakonskih struktura prilagođenih kako bi zadovoljile potrebe zajednice putem sprovođenja privrednih aktivnosti na stabilan i kontinuiran način, u jednom broju zemalja, uključujući Portugal, Španiju, Francusku, a u novije vreme i Poljsku, primenjena je imitacija italijanskog načina priznavanja socijalnog preduzeća, primenom formule zadruga.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
Razvoj socijalnih preduzeća preko zadruga u njima ne sledi italijanski model, koji jasno razdvaja socijalne usluge od radne integracije. U drugim zemljama je dozvoljeno sprovođenje različitih aktivnosti, u rasponu od opštih aktivnosti (na primer, u Portugalu, gde je dozvoljeno sprovođenje radne integracije i pružanje socijalnih usluga u okviru istog preduzeća) do konkretnih aktivnosti, uglavnom ograničenih na radnu integraciju (na primer, u Poljskoj).

Tabela br. 1 Socijalna preduzeća koja koriste zakonski oblik zadruga

Zemlja	Zakonski oblik	Zakon/Godina usvajanja	Aktivnosti
Italija	Socijalna zadruga	381/1991	Socijalne usluge (tip a) Radna integracija (tip b)
Španija	Socijalna zadružna društva Zadružna društva za radnu integraciju	Nacionalni zakon br. 7/1999 i regionalni zakoni 12 autonomnih pokrajina (1993-2003)	Usluge pomoći u oblasti zdravlja, obrazovanja, kulture ili drugih aktivnosti socijalne prirode Radna integracija
Portugal	Socijalne solidarne zadruge	Zakonik o zadrugama (Zakon br 51/96 od 7. septembra 1996) i Zakonska uredba br. 7/98 od 15. januara 1998	Radna integracija ugroženih grupa
Francuska	Zadružna društva od opšteg interesa	Zakon donet 17. jula 2001.	Proizvodnja ili pružanje dobara i usluga od kolektivnog interesa

U poslednje vreme sve je rasprostranjeniji trend uvođenja opštijih pravnih okvira za socijalna preduzeća, kako u pogledu delatnosti kojima se bave, tako i u pogledu dozvoljenih zakonskih oblika. Ovaj trend se prvo pojavio u Belgiji, koja je 1995. godine uvela „kompanije sa socijalnom svrhom“ (na francuskom – *société à finalité sociale*). Ovaj zakon može da primenjuje svaka komercijalna kompanija, uključujući zadružna društva i privatne kompanije

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji sa ograničenom odgovornošću (Defurni, 2001).

Zakonodavci u Italiji i Velikoj Britaniji se u poslednje vreme opredeljuju za opštije zakonske oblike. Ovaj trend odražava širenje skupa aktivnosti koje sprovode socijalna preduzeća, koja se sve više opredeljuju za ponudu usluga od opšteg interesa koje ne spadaju u socijalne usluge, uključujući kulturne i rekreativne usluge, aktivnosti usmerene na zaštitu i obnovu životne sredine, socijalno stanovanje i usluge usmerene na podršku privrednog razvoja određenih zajednica.

Slična, ali više ograničena evolucija, odvija se u Finskoj. Finski Zakon o socijalnim preduzećima, usvojen 2004. godine, konkretno ima za cilj radnu integraciju lica sa invaliditetom i dugoročno nezaposlenih. Prema novom zakonu, status socijalnog preduzeća može biti odobren svim preduzeća, bez obzira na njihov pravni oblik i strukturu vlasništva. Finski zakon, međutim, ne obavezuje na ograničenu distribuciju profita i ne nalaže usvajanje participativnih mehanizama odlučivanja koji obezbeđuju učešće korisnika (Patinieni, 2006).

Ukratko, iz međunarodne perspektive posmatrano, osnovna svojstva koja bi zakoni o socijalnim preduzećima trebalo da imaju u vidu podrazumevaju:

- Jasnu identifikaciju cilja od opšteg interesa koji socijalna preduzeća streme da ostvare. Ovo obično podrazumeva precizno utvrđivanje oblasti delatnosti kojima ona mogu da se bave (kao, na primer, u Italiji) ili dozvoljavanje slobodnog određivanja sektora u kojima će se angažovati. U Velikoj Britaniji ne postoje nikakva ograničenja u pogledu oblasti ekonomskih delatnosti kojima mogu da se bave socijalna preduzeća (tj. preduzeća za zastupanje interesa zajednice) pod uslovom da prođu Test interesa zajednice¹⁶, da se pridržavaju odredbi o zabrani transfera imovine i svake godine podnose Izveštaj o zastupanju interesa zajednice (Kort, 2006);

- Pridržavanje delimičnog ograničenja u distribuciji profita. Isključivanje maksimalizacije profita predstavlja ključni kriterijum prilikom identifikovanja socijalnih preduzeća. Pored kapaciteta povećavanja pouzdanosti, ograničenje u distribuciji

¹⁶ Prema Godišnjem izveštaju za 2006-2007, "Organizacija zadovoljava test interesa zajednice ako razumno lice može da smatra da ona sprovodi svoje aktivnosti u korist zajednice ili dela zajednice" (Regulatorno telo za preduzeća za zastupanje interesa zajednice, 2007)

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

profita bi trebalo posmatrati i kao mehanizam za povećanje korisnosti koja privlači aktere (korisnike, zaposlene i upravnike), čiji se pojedinačni ciljevi podudaraju sa socijalnim ciljevima koje socijalno preduzeće stremi da ostvari (Valentinov, 2008). Delimično ograničenje u distribuciji profita je u većoj meri u skladu sa preduzetničkom prirodom socijalnih preduzeća – njime se ne narušava kapacitet ovog mehanizma da štiti korisnike i motiviše angažovanost zaposlenih, a omogućava i privlačenje investitora zainteresovanih za održavanje ekonomskog rasta preduzeća. Italijanski i britanski propisi o socijalnim preduzećima uvode i gornje granice profita;

- Participativnu/kolektivnu dimenziju preduzeća. Ona podrazumeva da bi trebalo predvideti učešće aktera, uključujući učešće korisnika i zaposlenih.

Tabela br. 2 Novi zakonski okviri socijalnih preduzeća

Zemlja	Pravni oblici	Distribucija profita	Uprava	Definicija socijalnog cilja
Belgija Zakon donet 13. aprila 1995.	Kompanija sa ograničenom odgovornošću; Zadružno društvo sa ograničenom odgovornošću; Privatno društvo sa ograničenom odgovornošću.	Redistribucija profita je moguća ali ograničena.	Participativna priroda	Aktivnosti usmerene na ostvarenje nekog socijalnog cilja. Zakonom su utvrđeni sastavni elementi socijalnog cilja.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Italija Zakon br. 118 donet 13. juna 2005.	Udruženja; fondacije; zadruge; profitna preduzeća	Zabranjena posredna i neposredna distribucija profita.	Participativna priroda	Proizvodnja ili razmena usluga u sektorima socijalne i zdravstvene pomoći, obrazovanja i obuke, zaštite okoline, socijalnog turizma, kulturnih usluga ili radne integracije ugroženih lica nezavisno od oblasti delatnosti preduzeća.
Finska Zakon br. 1351/2003	Sva preduzeća bez obzira na pravni oblik i vlasničku strukturu	Distribucija profita dozvoljena bez ograničenja.	Participativno upravljanje nije predviđeno.	Socijalna preduzeća moraju da zaposle bar 30 odsto lica sa invaliditetom i dugoročno nezaposlenih.
Velika Britanija Propisi o preduzećima za zastupanje interesa zajednice iz 2005. godine.	Rad preduzeća reguliše Zakon o kompanijama iz 1985. godine.	Dozvoljena delimična distribucija profita.	Participatorna priroda	Širok dijapazon aktivnosti koje se podudaraju sa potrebama zajednica. Socijalnu definiciju procenjuje regulatorno telo.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Definicija EMES	Dozvoljeni su svi pravni oblici.	Dozvoljena delimična distribucija profita.	Participativna priroda	Širok dijapazon aktivnosti usmerenih na ostvarenje eksplicitnog socijalnog cilja.
-----------------	----------------------------------	--	------------------------	---

5. Socijalna preduzeća i politika EU: trendovi i izazovi

Razvoj socijalnih preduzeća vezan je za krizu institucionalnog okvira evropskih država blagostanja koji se oslanjao na dva pola – Državu i Tržište. Ovaj dvopolni okvir funkcionisao je efikasno dok nije nastupilo značajno i postojano usporavanje privrednog rasta praćeno dramatičnim demografskim transformacijama i promenama fordističke organizacije rada (Ranći, 2004). Evropski socijalni režimi su tokom osamdesetih godina prošlog veka počeli da pokazuju osnovne simptome krize i postalo je očigledno da nisu sposobni da distribuiraju socijalnu pomoć na inkluzivni način. Dok se činilo da su profitna preduzeća sposobna da zadovoljavaju plaćenu potražnju za novim uslugama, sve veći broj novih potreba nije bio zadovoljavan usled nemogućnosti velikog broja korisnika da ih plate. Socijalna isključenost postala je rasprostranjena pojava koja je pogađala mlade i stare osobe, žene, samohrane porodice, useljenike, nekvalifikovana lica i lica sa invaliditetom.

U okolnostima u kojima se sve više povećavao broj nezadovoljenih potreba počele su da se razvijaju različite vrste organizacija civilnog društva, koje, ne samo da su svojim lobiranjem aktivno doprinosile kreiranju politike, već su davale doprinos i na terenu, zahvaljujući sve značajnijoj ulozi pružalaca usluga koju su igrale u bliskoj saradnji sa vlastima (Cimer, 2004).

S toga, reakcija grupa građana, nezadovoljnih, kako javnom ponudom, tako i tržišnim pružanjem socijalnih usluga i usluga zajednici, značajno je doprinela uobličavanju fenomena socijalnih preduzeća u Evropi kao posebnog institucionalnog aranžmana kojem polazi za rukom da olakša postizanje ravnoteže između ponude i potražnje za socijalnim uslugama.

Stav međunarodnih organizacija prema socijalnim preduzećima je, opšte uzev, bio nedosledan i kolebljiv usled njihove nesposobnosti da u potpunosti shvate potencijal takvih

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji institucija u pogledu razvoja i socijalne kohezije. Njihov najveći previd odnosi se na ekonomsku ulogu koju socijalna preduzeća igraju.

Iz perspektive EU, postojanost visoke strukturne nezaposlenosti u mnogim zemljama EU, kao i teškoće sa kojima se tradicionalna javna politika suočavala u izlaženju na kraj sa novim ekonomskim i socijalnim izazovima, prirodno su tokom devedesetih godina prošlog veka otvorile pitanje mere u kojoj neprofitne organizacije mogu da pomognu rešavanju ovih izazova, i, možda, od javnih vlasti preuzmu rešavanje nekih pitanja. Evropska unija je tako priznala potencijal socijalnih preduzeća, ali je on bio strogo ograničen na stvaranje radnih mesta. Ovaj stav je bio dominantan do kraja devedesetih, kada su pitanja nezaposlenosti postala manje urgentna.

Osim toga, interesovanje Evropske zajednice za predmet ovog rada izazvano je rasprostranjenom svešću o sposobnostima ovih organizacija da podstiču demokratiju obeleženu većom participativnošću koja na praktičan način može da doprinese evropskim integracijama. Na prvoj Konvenciji građanskog društva, organizovanoj na evropskom nivou, održanoj na inicijativu Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta, 15. i 16. oktobra 1999. godine, potvrđena je važna uloga koju organizacije građanskog društva mogu da igraju u pokretanju demokratskog javnog diskursa u koji su građani u potpunosti uključeni, a time i u razvoju participativnog modela društva, kao i u formulisanju i sprovođenju politike koja može da poveća poverenje u demokratski proces.

Strukturni fondovi EQUAL predstavljali su osnovni mehanizam EU za finansiranje koji je bio jasno usmeren na podsticanje postignuća na terenu i koji je značajno doprineo preusmeravanju organizacija trećeg sektora ka modelu socijalnih preduzeća.

Manje ili više povoljan odnos evropskih institucija prema ulozi socijalnih preduzeća, naročito njihovoj ulozi generatora novih radnih mesta i demokratizacije na lokalnom nivou, trajao je do 2004. godine, kada je usvojeno Obaveštenje Evropske komisije o *unapređenju zadružnih društava u Evropi*, koje je nalagalo usredsređivanje veće pažnje na nove zemlje članice i zemlje kandidate, u kojima instrument zadruga nije u potpunosti iskorišćen i pored opsežnih reformi.

Malo je pažnje posvećivano socijalnim preduzećima od 2004. godine, do nedavno.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji Sve u svemu, evropska politika, uključujući, na primer, fiskalnu politiku i promovisanje Međunarodnih računovodstvenih standarda, ometala je, u stvari, razvoj socijalnih preduzeća, jer je pokušavala da nametne norme koje zanemaruju raznovrsnost oblika preduzeća, čime je onemogućavala raznovrsne odgovore na probleme i izazove sa kojima sa Evropa suočava. Osim toga, evropska politika nije jasno potvrdila ulogu socijalnih preduzeća u pružanju ključnih usluga od opšteg interesa.

Novi pristup Evropske komisije preduzećima koja nisu u vlasništvu investitora pokrenut je objavljivanjem dva značajna dokumenta: Radnog dokumenta o *Raznovrsnim oblicima preduzeća* Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta i Izveštaja o *Socijalnoj ekonomiji* Komiteta za zapošljavanje i socijalne poslove Evropskog parlamenta. Pored toga, interesovanje institucija EU za preduzeća koja nisu u vlasništvu investitora dodatno je oživelo usled nedavne ekonomske i finansijske krize. Ovo obnovljeno interesovanje Evropske komisije naglašeno je u programskim izjavama g. Tađanija i g. Barnijea tokom rasprave pred Evropskim parlamentom u januaru. Izjave oba komesara ukazuju na to da oni eksplicitno prepoznaju potencijal zadruga, udruženja, društava za međusobnu pomoć, fondacija i socijalnih preduzeća. Otud zabrinutost grupe naučnika da evropske institucije imaju tendenciju da se okreću ka preduzećima koja nisu u vlasništvu investitora u vremenima krize, ali zanemaruju njihov potencijal ekonomskih subjekata koji mogu delotvorno da doprinose socijalnoj koheziji, lokalnom razvoju i demokratizaciji, kako u kriznim vremenima, tako i posle privrednog oporavka.

6. Socijalna preduzeća u Italiji

Koncept „socijalnog preduzeća“ prvi put se pojavio u Evropi u Italiji, 1990. godine. Uveden je kako bi označio pionirske inicijative za koje je godinu dana kasnije italijanski parlament u pravo uveo „socijalne zadruge“. Ove inicijative su stvorene zahvaljujući institucionalnoj mašti njihovih promotera. Vredi pomenuti dva karakteristična svojstva ovih inovacija: potragu za neposrednim učešćem aktera uz pomoć izuzetno demokratskih oblika upravljanja, i rasprostranjenu primenu zadružnog oblika u aktivnostima kojima u drugim zemljama uglavnom upravljaju udruženja i fondacije.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

„Nove zadruge“ su tokom osamdesetih godina prošlog veka uvele novine u ponudu socijalnih usluga, kreiranjem novih usluga usmerenih, uglavnom, na mlade sa socijalnim problemima, stare osobe, lica sa invaliditetom, narkomane i beskućnike. Mnoge od tih usluga su u prvi mah pokrenule volonterske organizacije, ali je primena zadružnog oblika ubrzo postala rasprostranjena, naročito kod upravljanja aktivnostima koje integrišu ugrožene radnike u tržište rada. Posle nekoliko godina razvoja, i ova nova vrsta zadruga je prepoznata 1991. godine i nazvana je „socijalnom zadrugom“ (u Zakonu br. 381).

Kako bi se razumela dinamika razvoja socijalnih zadruga u Italiji, trebalo bi obratiti pažnju na italijanski model socijalne pomoći, čiji su nedostaci postajali sve očigledniji tokom sedamdesetih godina prošlog veka. Usporavanje ekonomskog rasta dovelo je do veće nezaposlenosti i povećalo potražnju za podrškom prihodima. Istovremeno je rastao udeo starih u ukupnom stanovništvu, pojavile su se nove potrebe, a uloga porodice u pružanju socijalne podrške se smanjivala usled sve većeg učešća žena na tržištu rada. Teško da bi se svi ovi problemi mogli rešiti uz pomoć tradicionalne politike. Javni sektor se pokazao nesposobnim da se prilagodi novoj potražnji s obzirom na povećanje, kako tradicionalnih, tako i novih socijalnih usluga.

U takvoj situaciji, jedan broj grupa, koje su se u najvećoj meri oslanjale na volontere, pokušao je da premosti jaz između ponude i potražnje za socijalnim uslugama tako što je osmislio nove usluge i nove organizacione oblike. Zanimljivo, Zakon br. 381 iz 1991. godine, ne samo da prepoznaje novi oblik zadruga, već prepoznaje i novi oblik preduzeća, konkretno usmerenog na „ostvarenje opštih interesa zajednica u unapređenju ljudskosti i socijalnoj integraciji građana“. Konkretno, zakon prepoznaje dve vrste socijalnih zadruga, u zavisnosti od toga da li upravljaju socijalnim i obrazovnim uslugama (tip A socijalnih zadruga) ili sprovode druge poljoprivredne, proizvodne ili komercijalne aktivnosti koje imaju za cilj radnu integraciju ugroženih radnika (tip B socijalnih zadruga). Obe vrste zadruga imaju jasnu preduzetničku prirodu. Međutim, socijalne zadruge tipa A mogu samo da budu angažovane u sektoru socijalnih usluga, dok su one tipa B usredređene na zapošljavanje „ugroženih radnika“ koji moraju da čine minimum 30 odsto zaposlenih u tim zadrugama.

Socijalne zadruge predstavljaju osnovnu vrstu socijalnih preduzeća u Italiji. Prosečna

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji godišnja stopa rasta ovih organizacija kreće se od 10 do 20 odsto otkako je Zakon br. 381 usvojen 1991. godine. Prema Nacionalnom odeljenju za zadruga, 1993. godine je postojalo 1.479 socijalnih zadruga sa nekoliko hiljada zaposlenih i uglavnom su bile skoncentrisane u severnim regionima. Broj zadruga, njihovih korisnika i zaposlenih stalno je rastao tokom poslednje decenije prošlog i početkom prve decenije ovog veka.

Dva popisa socijalnih zadruga koje je sproveo Nacionalni institut za statistiku, 2001. godine, ukazuju da je postojalo 5.515 zadruga ovog tipa. Njihov broj je 2003. godine dostigao 6.159, a 2005. godine 7.363 (Tabela br. 3). Godine 2005. 59 odsto zadruga je potpadalo pod tip A, a 32,8 odsto je potpadalo pod tip B socijalnih zadruga, dok su mešovite zadruge ili konzorcijumi činili preostalih 8,2 odsto.

Socijalne zadruge tipa A su 2005. godine opsluživale više od 3,3 miliona korisnika i zapošljavale ukupno 244.233 plaćenih radnika i skoro 34.000 volontera. Socijalne zadruge tipa B su te godine zapošljavale 31.000 ugroženih radnika. Na svakih 100.000 stanovnika postojalo je 12,5 socijalnih zadruga (15,2 u severnim i 12 u južnim regionima).

Ove zadruge su u proseku imale 35,7 članova (kao i 2003. godine). Većina zaposlenih bile su žene (71,2 odsto u socijalnim zadrugama tipa B, 80 odsto u socijalnim zadrugama tipa A). Prosečan obrt socijalnih zadruga tipa A iznosio je 951.000 evra, dok je prosečan obrt zadruga tipa B iznosio 560.000 evra.

Tabela br. 3 – Socijalne zadruge 2003. i 2005. godine: odabrani podaci

	2003	2005
Broj socijalnih zadruga	5.515	7.363
Članovi	220.464	262.389
Ljudski resursi	221.013	278.849
Plaćena radna snaga	189.134	244.233
Ugroženi radnici	23.587	30.141
Korisnici	2.403.245	3.302.551
Ukupan obrt	4,826miliona	6,381miliona

Izvor: Italijanski zavod za statistiku ISTAT, 2003. i 2005.

Impresivan razvoj socijalnih zadruga nije sprečio pretvaranje drugih vrsta organizacija trećeg sektora u socijalna preduzeća. Novi zakon o socijalnim preduzećima (Zakon br.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji (118/2005) uvodi načelo pluralizma organizacionih oblika i ne postavlja određenu organizacionu strukturu kao preduslov koji neki subjekat mora da ispuni kako bi postao socijalno preduzeće.

Inovativni karakter ovog zakona proizlazi iz njegove otvorenosti, kako prema novim sektorima aktivnosti, pored socijalne pomoći, tako i prema raznovrsnim tipovima organizacija koje mogu da postanu socijalna preduzeća. Kao što smo pomenuli, ovaj zakon prevazilazi granice pravnih i organizacionih oblika i omogućava da različite vrste organizovanja (ne samo zadruge i tradicionalne neprofitne organizacije, već, na primer, i organizacije u vlasništvu investitora) steknu „zakonski brend“ socijalnog preduzeća pod uslovom da se pridržavaju ograničenja u pogledu zabrane distribucije profita i obezbede predstavljenost određenih kategorija aktera, uključujući zaposlene i korisnike.

Prema ovom zakonu, udruženja i fondacije koje žele da se registruju kao socijalna preduzeća moraju da podnesu dokaze o svojoj preduzetničkoj prirodi. Isto tako, kompanije u vlasništvu investitora koje žele da steknu „brend“ socijalnog preduzeća moraju da se pridržavaju određenih zahteva u pogledu distribucije (tj. da u potpunosti poštuju ograničenje distribucije profita) i učešća relevantnih aktera.

7. Uticaj socijalnih preduzeća na lokalni razvoj

Pozitivan uticaj socijalnog preduzeća na društveni i ekonomski razvoj može da se posmatra iz različitih uglova. Socijalna preduzeća mogu da nude usluge i dobra od opšteg interesa, da doprinose uravnoteženijem korišćenju i raspodeli resursa, da stvaraju nova radna mesta, da igraju ulogu u povećanju društvenog kapitala koji se akumulira na lokalnom nivou i da podržavaju institucionalizaciju neformalnih aktivnosti. Sva ova pitanja su posebno značajna za zemlje centralnoistočne i jugoistočne Evrope.

- Prvo, socijalna preduzeća nadopunjuju ponudu usluga od opšteg interesa koje javne agencije i profitna preduzeća ne mogu da pružaju iz više razloga, uključujući budžetska ograničenja, nesposobnost da identifikuju nove potrebe koje se pojavljuju u društvu i propuste tržišta (na primer, prouzrokovane asimetrijom informisanja ili pozitivnim

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

nuspojavama). Usluge od opšteg interesa uključuju snabdevanje strujom, gasom i ispravnom vodom, koje mogu da nude socijalna preduzeća. Pored toga, postoje propusti u pružanju usluga u pogledu drugih javnih i meritornih dobara, kao što su socijalne, obrazovne i zdravstvene usluge. Neka iskustva iz regiona pokazuju da građani, koji se samoorganizuju i oslanjaju sami na sebe, mogu efikasno da pružaju ove usluge. Kao institucije osnovane na lokalnu, socijalna preduzeća mogu da se prilagođavaju evoluciji lokalnog konteksta i mogu se smatrati mehanizmima za rešavanje ključnih socijalnih i ekonomskih problema (Borzaga i Tortia, 2005).

- Drugo, socijalna preduzeća doprinose uravnoteženijem korišćenju i izdvajanju sredstava raspoloživih na lokalnom nivou u korist zajednice, jer neposredno utiču na upravljanje ekonomskim i društvenim razvojem. Zahvaljujući širokom učešću lokalnih aktera, socijalna preduzeća uspevaju da unapređuju inkluzivne modele upravljanja koji osnažuju lokalnu zajednicu u strateškom odlučivanju (Sugden i Vilson, 2000). Ovaj argument potkrepljuje činjenica da socijalna preduzeća održavaju „internalizaciju“ ekonomskog rasta stvaranog u korist cele zajednice. Putem decentralizacije vlasti koju promovišu, mogu uspešno da zadovoljavaju potrebe raznih društvenih grupa, s obzirom na svoj kapacitet da ih identifikuju na lokalnom nivou (Elstun, 2006). Zahvaljujući njihovoj usredsređenosti na zajednicu i lokalnim korenima, mogu da se prilagođavaju lokalnom kontekstu, evoluciji specifičnih potreba i, shodno tome, potrebama korisnika koje se menjaju. Uzimanjem u obzir lokalnih resursa, uključujući ekonomske i neekonomske, koji inače ne bi bili usmereni na socijalna i razvojna pitanja, socijalna preduzeća su posebno pogodna za davanje inovativnih odgovora na probleme koji proističu iz konkretnih ekonomskih, društvenih, geografskih ili kulturnih uslova u datom kontekstu. Uključenost zajednice putem društvene mobilizacije, takođe, doprinosi pozitivnim promenama stavova, a zajednice postaju svesne da same mogu da analiziraju svoju situaciju i rešavaju sopstvene probleme uspostavljajući participativnih institucionalnih aranžmana (Kristen, 2004). Model socijalnog preduzeća obezbeđuje arenu za delotvorna rešenja koja društvu mogu doneti promene nabolje i istovremeno obezbeđuje da njihovi socijalni ciljevi dovode do ostvarenja opštih interesa zajednice, a ne partikularnih interesa. Štaviše, zahvaljujući

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

interakciji koju uspostavljaju sa ostalim sektorima, uključujući javne agencije i profitna preduzeća, socijalna preduzeća mogu da igraju ulogu u menjanju društvenog i ekonomskog sistema u kojem rade za dobrobit zajednice u celini. Komunitarni i participativni pristup, koji su usvojila socijalna preduzeća, jača osećanje socijalne odgovornosti društva za pitanja od opšteg interesa. Ovo osećanje zajedničkog pripadništva može da oslabi profitni motiv i oportunistički pristup koji se proširio po svim postkomunističkim zemljama posle prelaska na tržišnu privredu, kao reakcija na raniji obavezni **volonterizam** i solidarnost.

- Treće, socijalna preduzeća igraju ključnu ulogu u stvaranju novih radnih mesta. Opšte uzev, socijalna preduzeća razvijaju nove aktivnosti i doprinose stvaranju novih radnih mesta u sektorima u kojima mogu da posluju, tj. u sektorima socijalnih usluga i usluga zajednici, koji iskazuju veliki potencijal za stvaranje novih radnih mesta. Štaviše, ona u velikom broju slučajeva zapošljavaju nezaposlene radnike, na primer žene sa decom, koje traže fleksibilne poslove (sa skraćenim radnim vremenom, na primer) i doprinose stvaranju novih modela industrijskih odnosa (Borzaga i Tortia, 2007; Borzaga i Depedri, 2005). Konkretnije, pojedina socijalna preduzeća streme radnoj integraciji ugroženih radnika, čije su mogućnosti zapošljavanja u tradicionalnim preduzećima minimalne, i njihovoj obuci (Nisens, 2006). Osim toga, model socijalnog preduzeća igra ulogu u razvoju novih oblika organizacije rada, koji mogu da povećaju učešće radnika u procesima odlučivanja. Kapacitet socijalnih preduzeća da zapošljavaju je naročito značajan u centralnoj i istočnoj Evropi s obzirom na visoke stope nezaposlenosti koje pogađaju određene segmente stanovništva koji su naročito u opasnosti od isključenosti iz tradicionalnog tržišta rada (na primer, žene sa decom, niskokvalifikovani mladi ljudi, manjinske grupe, ugrožena lica, useljenici, beskućnici i bivši zatvorenici).
- Četvrto, socijalna preduzeća podstiču socijalnu koheziju i jačaju društveni kapital, jer nude dobra i usluge koje odlikuje veliki društveni potencijal koji jača odnose poverenja između aktera koji su u njih uključeni. Osim toga, inkluzivni i participativni pristup, koji neka socijalna preduzeća usvajaju, dovodi do aktivnog učešća građana u

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

suočavanju sa društvenim i ekonomskim pitanjima koja utiču na lokalnu zajednicu. Ova mobilizacija povećava osećanje društvene odgovornosti prema zajednici kojoj pripadaju i akumulaciju društvenog kapitala koji postoji u nekoj zajednici. Socijalna preduzeća angažovana u proizvodnji usluga od opšteg interesa suočavaju se na praktičan način sa jednim od velikih problema postkomunističkih i postsocijalističkih zemalja – malim stepenom poverenja građana u političke institucije i njihovog učešća u demokratskim procesima. S obzirom na to da unapređenje kohezivnih zajednica ne mogu veštački da nametnu eksterni činioци, socijalna preduzeća se pojavljuju kao delotvorno sredstvo za jačanje socijalne kohezije (Kabinet premijera, 2006). Osim toga, razvoj ovih institucija pored ostalih organizacija trećeg sektora i javnih aktera igra ulogu u jačanju pluralizma, a time i mogućnosti kanalsanja i predstavljanja različitih interesa raznih društvenih grupa. Pluralizam, pak, može da poboljša funkcionisanje demokratskog procesa. Konkretno, socijalna preduzeća pomažu prevazilaženju marginalizacije nekih delova društva, koja može dovesti do stvaranja društveno isključenih grupa (Dilulio, 1996). Kao što je naglašeno u *Globalnom monitoru preduzetništva*, veća je verovatnoća da će žene i određene manjinske grupe, a ne tradicionalni preduzetnici, postati socijalni preduzetnici (Globalni monitor preduzetništva, 2004). S toga, nazire se potencijalni doprinos koji ovaj institucionalni model može da pruži ublažavanju najnegativnijih posledica ekonomske tranzicije među određenim delovima društva u opasnosti od društvene isključenosti. Dok proizvodnja usluga od opšteg interesa od strane socijalnih preduzeća doprinosi uvećanju društvenog kapitala koji postoji u zajednici, postojanje mreže odnosa poverenja, ipak, predstavlja preduslov za formiranje novih socijalnih preduzeća (Ben-Ner i Gui, 2001), jer je lakše doći do sredstava potrebnih za osnivanje i održavanje socijalnih preduzeća u mestima u kojima postoji socijalna kohezija građana (Korbin, 1999). S toga, razvoj socijalnih preduzeća u jednom broju postkomunističkih i postsocijalističkih zemalja i mesta sa malim društvenim kapitalom može da bude problematičan. U takvim okolnostima programi izgradnje zajednice su od posebnog značaja za uspostavljanje preduslova za stvaranje podsticajnog okruženja za socijalna preduzeća.

- Konačno, socijalna preduzeća mogu da podržavaju institucionalizaciju



Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

neformalnih aktivnosti koje pripadaju neformalnoj ekonomiji, naročito u oblasti socijalnih usluga. Neke, po karakteru preduzetničke socijalne inicijative, najpre se neformalno pojavljuju i postaju formalne tek pošto ih zakon prizna. Za razliku od njih, druge socijalno-preduzetničke inicijative bivaju sprečene da postanu deo formalne ekonomije usled neodgovarajućeg pravnog, finansijskog i fiskalnog sistema. Vredi napomenuti da razvoj socijalnih preduzetničkih inicijativa u podsticajnom okruženju može da olakša radnicima da napuste crno tržište i regulišu svoj položaj.

Zaključci

Socijalna preduzeća su se u nekoliko zemalja EU pokazala kao inovativni organizacioni oblik. Dokazala su se sposobnijim od tradicionalnih neprofitnih organizacija da odgovore na evoluciju potražnje za uslugama od opšteg interesa, naročito potražnje korisnika koji ne mogu da ih plaćaju. Čini se da se ideja o usvajanju nekih preduzetničkih modela za aktivnosti sa izraženim socijalnim sadržajem, čime se u upravljanje ovim novim preduzećima neposredno uključuju ne samo radnici, već i civilno društvo uopšte, a koja se pojavila osamdesetih godina prošlog veka, pokazala uspešnom i da je poboljšala ponudu i efikasnost u sektoru u kojem oslanjanje na tehnološke inovacije nije moguće.

Mogu se uočiti značajne razlike između zemalja i mesta u pogledu rasprostranjenosti socijalnih preduzeća u poređenju sa alternativnim institucionalnim okruženjima, tj. javnim i profitnim aranžmanima. Različite sile koje deluju u različitoj meri doprinose definisanju, kako značaja socijalnih preduzeća u odnosu na druge institucije, tako i konkretnih svojstava koja zadobijaju, uključujući političke i kulturne okolnosti. Može se razvijati politika koja doprinosi prevazilaženju slabosti i poboljšanju prednosti raznih organizacionih oblika koji postoje u stvarnosti. Konkretno, politika može da podstiče efikasniju distribuciju privredne aktivnosti po sektorima korišćenjem prednosti svakog sektora (Ben-Ner, 2006), ili može da ugrožava razvoj određenih organizacionih oblika.

U svetlu sprovedenih teoretskih studija, praksa socijalnih preduzeća u centralnoistočnoj i jugoistočnoj Evropi, i bolje strukturiranog iskustva takvih institucija u Evropi, čini se da uspešnost modela socijalnih preduzeća može da se pripiše jednom broju

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
ključnih pitanja, uključujući, između ostalog:

- Visok stepen dopuštenosti neprofitnim organizacijama da sprovede ekonomsku delatnost. Angažovanje neprofitnih organizacija u ekonomskim delatnostima je, u određenoj meri, dozvoljeno u skoro svim zemljama u regionu (jedna od izuzetaka je Makedonija). Međutim, u većini zemalja u regionu, udruženjima, fondacijama i institucijama nije dozvoljeno sprovođenje ekonomske delatnosti kao primarne delatnosti. To objašnjava marginalnu ulogu neprofitnih organizacija u upravljanju ekonomskim delatnostima kao primarnim delatnostima ovih organizacija u centralnoistočnoj i jugoistočnoj Evropi;
- Postojanje konkretnog i jasnog zakonodavstva u pogledu postavljenih ciljeva socijalnih preduzeća i ograničenja koja su im propisana;
- Predviđanje širokog dijapazona aktivnosti koje socijalna preduzeća mogu da sprovede i koje nisu ograničene na radnu integraciju kao oblast delatnosti, već uključuju i pružanje socijalnih usluga celoj zajednici uz nove mogućnosti razvoja u inovativnim oblastima (na primer, kulturi, zaštiti okoline, lokalnom razvoju, itd.);
- Sprovođenje niza industrijskih politika usklađenih sa osobinama socijalnih preduzeća, uključujući neoporezivanje profita prenetog u imovinu, čiji je transfer zabranjen, i podršku *start-up* aranžmanima putem obezbeđivanja početnih sredstava i konsultantskih aktivnosti/naknadne pomoći;
- Jasna definicija politike partnerstava između javnih agencija i socijalnih preduzeća, koja igraju ulogu u unapređenju odnosa saradnje, a ne konkurencije između ta dva aktera;
- Jasno razdvajanje aktivnosti koje se sprovode (na primer, socijalne usluge i radna integracija), konkretno socijalnih preduzeća koja nude socijalne usluge i socijalnih preduzeća koja olakšavaju radnu integraciju ugroženih radnika. Ovo razdvajanje je u Italiji omogućilo socijalnim zadrugama da zadobiju konkretno znanje i iskustvo u obe oblasti delatnosti. Od početka devedesetih godina prošlog veka,

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

italijanske socijalne zadruge tipa A, koje pružaju socijalne i lične usluge, doživele su brz razvoj i zaposlile na hiljade visokokvalifikovanih profesionalaca u oblasti zdravstvene zaštite, psihologije, zaštite mentalnog zdravlja i obuke. Zaista, broj preduzeća i radnih mesta otvorenih u tim službama uvek je bio veći nego u socijalnim zadrugama tipa B (radna integracija). Istovremeno, zadruge tipa B razvile su se u mehanizme podržavanja zapošljavanja koji funkcionišu u kontekstima specijalizovanim za integraciju ugroženih radnika (Galera, 2010);

- U pogledu socijalnih preduzeća za radnu integraciju, potrebno je utvrditi prag procenta ugroženih radnika koje treba integrisati, koji neće biti previsok, kako bi se obezbedila uspešna obuka takvih radnika s obzirom na krajnji cilj – olakšavanje njihove integracije u otvoreno tržište rada. Potrebno je usredsrediti se i na razne tipologije ugroženosti, uključujući tačke u kojima može doći do marginalizacije (na primer beskućnici, lica sa fizičkim invaliditetom, narkomani, itd).

BIBLIOGRAFIJA

Bacchiaga, A. and Borzaga, C. *The Economics of the Third Sector: Towards a more Comprehensive Approach*, in Anheier, H. K. and Ben-Ner, A. (eds), *The Study of The Nonprofit Enterprise, Theories and Approaches*, Dordrecht: Kulwer, 2003.

Ben-Ner, A. *For-Profit, State and Nonprofit: How to Cut the Pie among the Three Sectors*, in Touffut, J.P. (ed.), *Advancing Public Goods*, Cheltenham, UK, and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2006.

Ben-Ner, A. and Gui, B. *The Theory of Nonprofit Organizations Revisited*, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.

Borzaga C. "La cooperazione di solidarietà sociale: prime riflessioni su un settore emergente", in A. Carbonaro, S. Gherardi (eds), "I nuovi scenari della cooperazione in Italia: problemi di efficacia, efficienza e legittimazione sociale", *Sociologia del Lavoro*, 30-31, Angeli, pp. 266-301, 1988.

Borzaga, C. and Failoni G. "La cooperazione di solidarietà sociale in Italia",

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
Cooperazione e Credito, 128, April-June, pp. 273-297, 1990.

Borzaga, C. and Defourny, J. *The Emergence of Social Enterprise*, London: Routledge, 2001.

Borzaga, C. and Ianes, A. *L'Economia della Solidarietà. Storia e Prospettive della Cooperazione Sociale*, Roma: Donzelli Editore, 2006..

Borzaga, C. and Tortia, E. *Social Economy Organizations in the Theory of the Firm*, in Noya, A. and Clarence, E. (eds), *The Social Economy. Building Inclusive Economies*, OECD Publications, 2007.

Cabinet Office, *The Future Role of the Third Sector in Social and Economic Regeneration: Interim Report*, December 2006.

Corbin, J.J. "A Study of Factors Influencing the Growth of Nonprofits in Social Services", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28, 3: 296-314, 1999.

Defourny, J. "Social Enterprises in an Enlarged Europe", Paper presented at the 2nd European Social Economy Conference, October 28-29, 2004.

Defourny, J. and Nyssens, M. (eds.). "Social enterprise in Europe: Recent Trends and Developments", EMES Working Papers no. 08/01, 2008.

Dilulio, J. "Help Wanted: Economists, Crime and Public Policy", *The Journal of Economic Perspectives, American Economic Association*, 10, 1: 3-24, 1996.

Elstub, S. "Towards an Inclusive Social policy for the UK: The Need for democratic Deliberation in Voluntary and Community Associations", *Voluntas*, 17, 1: 17-39, 2006.

Galera, G. *Social enterprises and work-integration*. in Becchetti, L. and Borzaga, C. (eds), *The Economics of Social Responsibility*, London: Routledge, 2010..

Global Entrepreneurship Monitor: Focus on Social Entrepreneur, London Business School, 2004.

Kerlin, J. "Social Enterprise in the United States and Europe: Understanding and Learning from the Differences", *Voluntas*, 17, 3: 246-262, 2006..

Leš, E. and Jeliazkova, M. *The Social Economy in Central East and South East Europe*, in Clarence, E. and Noya, A. (eds) *The Social Economy. Building Inclusive*

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji
Economies, Paris: OECD Publishing, 2007.

Levi, Y. "Community and Hybrid Multi-Stakeholder Co-operatives: A. Comparison",
Review of International Co-operation, 92: 83-94. Nyssens, M. 2006. *Social Enterprise*,
London and New York: Routledge, 1999.

O'Hara, P. *Ireland: Social Enterprises and Local Development*, in Borzaga C, and
Defourny, J. (eds), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York: Routledge,
2001.

Pattiniemi, P. "Legal Frameworks for Social Entrepreneurship: A Comparative
Perspective", Paper presented at the OECD – LEED Seminar on "Emerging Models of Social
Entrepreneurship: possible paths for social enterprise development in Central East and South
East Europe", Zagreb, September 28-29, 2006.

Peredo, A. M., and McLean, M. "Social Entrepreneurship: A Critical Review of the
Concept", *Journal of World Business*, 41, 1: 56-65, 2006.

Sugden, R. and Wilson, J. *Perspectives on Development. A Strategic Decision
Making Approach*, The University of Birmingham, Department of Commerce, 2000.

Zimmer, A and Priller, E. (eds). *Future of Civil Society*, Wiesbaden: VS Verlag Für
Sozialwissenschaften, 2004.

PRILOG 3

Socijalna ekonomija u Poljskoj – nove perspektive prevazilaženja socijalne isključenosti

Barbara Sadovska

Poljska je jedna od pet novih članica Evropske unije koja je tokom poslednjih pet godina preduzela značajan korak ka socijalnoj ekonomiji. Tokom poslednjih godina kreiran je prilično kohezivan, složen i inovativni pravni sistem, koji pruža nove mogućnosti za osnivanje socijalnih preduzeća u oblasti socijalne i profesionalne integracije isključenih grupa. Ovaj sistem obuhvata:

- Zakon o delatnostima od javnog značaja i volonterstvu, donet 24. aprila 2003. godine;
- Zakon o socijalnom zapošljavanju, donet 13. juna 2003. godine;
- Zakon o unapređenju zapošljavanja i institucijama tržišta rada (koji uključuje odredbe o socijalnim zadrugama), donet 2. aprila 2004. godine;
- Projekat Zakona o socijalnim zadrugama, 2006. godine;
- Zakon o finansijskoj podršci za izgradnju prihvatilišta i socijalnih stanova.

1. Poljska iskustva u oblasti socijalne ekonomije

Poljska ima bogatu tradiciju ideje o socijalnoj ekonomiji. Razvoj zadružnog pokreta i filantropskih aktivnosti bio je dinamičan tokom dvadesetogodišnjeg perioda između dva svetska rata. U Narodnoj Republici Poljskoj, spontana saradnja bila je ograničena i zadobila obeležje obaveze. Ova situacija je u velikoj meri oslabila ideale o spontanim i autentičnim aktivnostima, dok je centralna politika sprečavala aktivnosti koje su pokretali sami građani.

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

Godine 1989. tokom ere promena, u Poljskoj su se ponovo stekli uslovi za obnovu socijalne ekonomije. Ova obnova bila je bolna – ideje o solidarnosti bile su poremećene, prevladavala je politika zasnovana uglavnom na razvoju tržišne privrede, a naponi su bili usredsređeni na sticanje lične dobiti. Na jednoj strani smo se suočavali sa dramatično narastajućim podelama i nejednakostima, nezaposlenošću i sve širim siromaštvom, a na drugoj sa neefikasnošću raznih institucija socijalne podrške i tendencijom ka centralizovanim aktivnostima i birokratiji, a ne ka kontaktima i saradnji. Dominirao je rivalitet.

Početak devedesetih godina, odlikovao se dinamičnim razvojem nevladinih organizacija. Mnoge od njih bile su angažovane neposredno na aktivnostima u korist ljudi koji su se suočavali sa problemima transformacije. Ovo angažovanje proisticalo je iz odgovornosti građana za mirnu promenu sistema. Premda izuzetno značajne, ove aktivnosti uglavnom su bile zasnovane na tradicionalnom modelu socijalne podrške zasnovanom na raspodeli pomoći i usluga koje su stavljale naglasak na socijalne komponente. Aktivnosti, kako u sektoru javne socijalne podrške, tako i u sektoru organizacija građana, uglavnom su mogle da se svrstaju u kategorije filozofije preživljavanja.

Usledila je živa diskusija o podeli zadataka između institucija državne uprave i institucija građana. Organizacije su bile mišljenja da tradicionalna, centralizovana socijalna podrška treba da se preorijentiše i uzima u obzir saradnju sa građanima i njihove inicijative, kao i da pomaže u nastojanjima da se razviju aktivnosti koje bi omogućile građanima sa problemima da učestvuju u tržišnoj privredi, stvaranjem grupa samopomoći, obrazovnih programa i razvojem socijalnog preduzetništva sa ekonomskim elementima.

Razmišljanja o pokroviteljskoj ulozi države, u odnosu na aktivnosti građana, iznošena su na Internet stranicama i u diskusijama. Ustavne odredbe o pokroviteljskoj ulozi Države često su tumačene na način koji je bio u suprotnosti sa njihovom svrhom – da lokalne probleme treba prvenstveno da rešavaju građani i njihove zajednice. Vlasti na višim nivoima treba da se umešaju tek kada oni nisu sposobni da sami reše svoje probleme. U mnogim sredinama se smatra da organizacije i institucije građana dopunjuju aktivnosti države. U međuvremenu, građani mogu da organizuju potpuno novi socijalni život preko svojih

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji institucija, zajednica, unija, udruženja, fondacija i socijalnih preduzeća. Shodno načelu supsidijarnosti, Država treba da stvori neophodne uslove za funkcionisanje raznih oblika aktivnosti građana.

Kao i druge organizacije, Fondacija „Barka“ je 1989. godine pokrenula aktivnosti u kojima je socijalni aspekt dopunjen ekonomskim i integracionim komponentama. Pružala je raznovrsne usluge, a bavila se i proizvodnjom dobara za lokalne zajednice. Preduzete aktivnosti sprovedene su u okolnostima obeleženim ekonomskim rizicima: ekonomski neodržive delatnosti, nedostatak odgovarajuće stručnosti lica odgovornih za sprovođenje projekata, nepostojanje zakonskih propisa koji bi davali prednost nevladinim organizacijama koje sprovode ovu vrstu zadataka, čak i opasnost da će postojeće centralizovane i tradicionalne socijalne službe pogrešno shvatiti i odbaciti ove aktivnosti.

Ove aktivnosti su, međutim, u Poljskoj nastavljene zbog svog značaja u izgradnji potrebnog zakonskog parametra za ova rešenja, koja su se i dalje nalazila u začetku. U to vreme su ove aktivnosti već vršile značajne komplementarne funkcije, predstavljale su alternative socijalnom i ekonomskom propadanju mnogih socijalno isključenih grupa, izgrađivale su prostor koji nisu pokrivala Država, lokalna uprava i biznis, stvorile su različite oblike usluga sa karakterom samopomoći, izgradile su novi kvalitet aktivnosti i novih institucija. Učešće, samoorganizovanje, samodovoljnost, zajedničko odlučivanje i zajedničko upravljanje predstavljali su osnov za sprovođenje ovih programa. Ova vrsta programa nazvana je **Zajednice**.

Sledeću fazu su odlikovale obrazovne aktivnosti i preduzetništvo koje je pokrenula Barka-Kofoed škola. Škola je napravljena po uzoru na Kofoed školu u Kopenhagenu, stvorenu pre 75 godina tokom ekonomske krize u Danskoj. Lična iskustva njenog osnivača H. K. Kofoeda, koji je i sam dugo bio nezaposlen, inspirisala su ga da pomaže drugima u sličnoj situaciji. Kada se zaposlio kao sveštenik u jednoj protestantskoj crkvi u Kopenhagenu, odlučio je da osniva mesta kako bi aktivirao i obrazovao lica koja nemaju ni sredstva za život, ni perspektive da nešto promene. Škola Kofoed u Danskoj danas ima ogroman kompleks

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji radionica i obrazovnih kurseva koji mogu da prime oko 700 ljudi svakog dana. Nevladine organizacije iz centralne i istočne Evrope danas ubiraju koristi od ovih iskustava.

Barka-Kofoed škola je u oktobru 2004. godine dobila status **Centra za socijalnu integraciju**, koji organizuje obrazovne, terapijske i grupe podrške, kurseve profesionalne prekvalifikacije, kao što su radionice za šivenje, zavarivanje, građevinarstvo, gastronomiju, stolarstvo, profesionalno čišćenje, kao i kurseve stranih jezika, rada na kompjuteru, brige o deci i podrške starijim osobama i licima sa invaliditetom, itd. Radionice vrše dvostruku funkciju – obrazovnu i preduzetničku (obrazovanje u radionicama podrazumeva i angažovanje polaznika u trgovini, proizvodnji i pružanju usluga lokalnoj zajednici i samoj školi).

Sledeći korak obuhvatao je **razvoj raznovrsnih oblika preduzetništva** u seoskim i gradskim sredinama, naročito u oblastima koje nisu bile privlačne za poslovni sektor. Ovi oblici malog preduzetništva pokrenuli su proces profesionalne reintegracije i doveli su do samoodrživosti (ili ekonomske nezavisnosti) nekada isključenih ljudi. Ove aktivnosti obuhvataju vođenje radnji polovne robe, radionica za restauraciju polovnog nameštaja, građevinske i prevoznike usluge, program prevoza pokojnika na groblju, kao i poljoprivredne aktivnosti na nekadašnjim dobrima kojima je upravljala Država, a koja se sada pretvaraju u ekološke farme, uključujući uzgoj retkih vrsta životinja, bilja i povrća, rasadnika starih sorti voćaka, itd.

Ove neprofitne aktivnosti bile su usmerene na socijalnu i profesionalnu reintegraciju socijalno isključenih grupa. Centri su rukovodili nekom vrstom socijalnog preduzeća u kojem su bili zapošljavani dugoročno nezaposleni ljudi. Veliki broj njih je naučilo da ponovo budu profesionalno i društveno aktivni.

Navedene preduzetničke aktivnosti koje je Barka sprovodila postavile su osnov za postojeća zakonodavna rešenja, naročito ona u vezi sa socijalnim zadrugama. Izložene mnogim negativnim uslovima i tumačenjima, ove aktivnosti su:

1. Država i lokalna uprava tretirale kao obična ekonomska preduzeća;

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji

2. ulazile u ekonomske rizike, jer su se zaduživale kako bi stvorile ekonomsku osnovu za svoje delatnosti;
3. nailazile na teškoće u održavanju ravnoteže između socijalnih i ekonomskih aspekata, jer su socijalni aspekti prevladavali zbog sve većeg siromaštva i potrebe za zadovoljavanjem osnovnih potreba;
4. zapošljavale samo oko 25 odsto ljudi po ugovoru o radu, dok su ostali radili kao volonteri;
5. bivale ekonomski nestabilne zbog niskih kvalifikacija ljudi zaposlenih u socijalnim preduzećima.

Program socijalnog stanovanja, sproveden u saradnji sa gradskom upravom Poznanja, u kojem je u toku pilot-program izgradnje naselja socijalnih stanova, predstavlja krunu sistema aktivnosti usmerenih na integraciju. Ovo je prvi program ove vrste i osmišljen je u partnerstvu sa nevladinom organizacijom, lokalnom upravom i vladom. Svaki partner pokriva jednu trećinu troškova izgradnje naselja.

Korisnici ovog programa biće prvenstveno porodice i lica koja su učestvovala u uzastopnim etapama ovog programa, tj. aktivnostima Centra za socijalnu integraciju, koji su zaposleni i imaju mogućnosti da pokrivaju svoje životne troškove.

Iskustva stečena tokom 15 godina aktivnosti uticala su na oblik novih zakonodavnih rešenja u oblasti socijalne i profesionalne integracije, naročito na Zakon o socijalnom zapošljavanju i projekat Zakona o socijalnim zadrugama.

2. Perspektive razvoja socijalnog preduzetništva i novi oblici saradnje koje omogućavaju novi zakonski propisi u Poljskoj

Tokom poslednje dve godine, u Poljskoj je došlo do značajnog poboljšanja zakonskih uslova za razvoj alternativnih oblika preduzetništva i stvaranje javnih-socijalnih partnerstava. Prvi važan zakon koji postavlja temelje ove vrste partnerstva je **Zakon o delatnostima od**

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji **javnog značaja i volonterstvu**. Ovaj zakon se tretira kao posebna vrsta ustava za organizacije građana i jasno naglašava neophodnost stvaranja partnerstva između javne uprave i organizacija. Takođe se poziva na, i dalje neprihvaćeno, načelo supsidijarnosti. Daje prednost aktivnostima koje preduzimaju organizacije građana nad aktivnostima državne ili lokalne uprave. Kontakti organizacija građana i javne uprave su do sada bili zasnovani na neophodnosti dobijanja saglasnosti za finansiranje organizacija građana, i odlikovali su se međusobnim nepoverenjem, promovisanjem mahom institucija javne uprave u sprovođenju javnih poslova i njihovim finansiranjem.

Situacija će se sada najverovatnije poboljšati. Zakonom o delatnostima od javnog značaja utvrđuju se načela za utvrđivanje redosleda javnih poslova, a uprava se obavezuje da poziva predstavnike građanskih struktura na konsultacije i davanje mišljenja o odlukama, pravnim aktima, itd. Organizacije, kojima je odobren status organizacije koja obavlja delatnost od javnog značaja, takođe mogu da zahtevaju izuzeće od poreza na nepokretnu imovinu i zemljište i drugih nameta. Ove odredbe menjaju uverenje da bi nevladine organizacije trebalo da poštuju iste propise kao i poslovne kompanije koje su isključivo orijentisane na sticanje dobiti.

Pored toga, organizacije su dobile novi izvor finansiranja u obliku izuzeća od poreza na lični dohodak fizičkih lica u iznosu od 1 odsto. Time dobijaju veću nezavisnost da investiraju sredstva iz tih 1 odsto u aktivnosti usmerene na razvoj preduzetništva i da stvaraju sopstvena sredstva za svoje statutorne aktivnosti.

Opšte uzev, u Poljskoj se i dalje izgrađuje sektor aktivnosti građana. Organizacije uče kako da sprovode promotivne aktivnosti, lobiraju i objavljuju svoje finansijske izveštaje, kao i da sarađuju sa javnim i poslovnim sektorom.

Ovi novi zakonski akti posebno su značajni jer organizacijama daju mogućnost da sprovode preduzetničke aktivnosti. To je od posebne važnosti za aktivnosti u oblasti socijalne i profesionalne reintegracije dugoročno nezaposlenih lica. **Zakon o socijalnom zapošljavanju** je u toj oblasti postigao značajne uspehe. Njime se odgovara na probleme isključenosti izazvane niskim nivoom obrazovanja. Prema izveštaju o socijalnom razvoju

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji UNDP (iz 2002. godine), oko 60 odsto društva ne poseduje ni osnovne stručne veštine, dok većina ima samo osnovnu školu ili nezavršenu stručnu školu. S toga, njima je teško da konkurišu na slobodnom tržištu. Ljudi iz ove grupe prvi se proglašavaju tehnološkim viškom, suočavaju se sa teškoćama u nalaženju posla i, u krajnjem ishodu, bivaju osuđeni na marginalizaciju i "klijentski" status u sopstvenoj zemlji.

Zakonom o socijalnom zapošljavanju predviđeno je osnivanje Centara za socijalnu integraciju – novih oblika struktura socijalne ekonomije. Status Centra za socijalnu integraciju odobrava se na period od pet godina. Centre za socijalnu integraciju, kao organizaciono i budžetski nezavisne jedinice, mogu da osnivaju, kako nevladine organizacije, tako i lokalna uprava. U Poljskoj trenutno postoji 64 Centra za socijalnu integraciju.

Centri za socijalnu integraciju sprovode svoje zadatke organizovanjem radionica za profesionalnu prekvalifikaciju, obrazovnih kurseva i grupa podrške. Ovi Centri imaju samo godinu dana da pripreme lica iz socijalno isključenih grupa da ovladaju novim veštinama, bolje razumeju sebe i svoju životnu situaciju, ponovo izgrade svoje moralne stavove, osećanje samodostojnosti, veru u sopstvene sposobnosti i sposobnost da pokrenu sopstvene preduzetničke aktivnosti.

Veoma važno dostignuće ovog zakona je to što se njime predviđa naknada za integraciju u iznosu od oko 700 poljskih zlota (oko 150 evra) mesečno, kako bi se lica motivisala da učestvuju u svakodnevnim zadacima. Njime se, takođe, predviđa sticanje radnog iskustva kod poslodavca, čime lica dobijaju mogućnost da isprobaju svoju stručnost u okruženju podržanog zapošljavanja. Podržano zapošljavanje znači da će poslodavac obezbediti radno mesto u periodu od godinu do godinu i po dana dugoročno nezaposlenom licu ili svršenom polazniku Centra za socijalnu integraciju, i da će mu tokom jedne godine biti nadoknađen deo troškova zaposlenja tog lica. Ovi elementi zajedno stvaraju mogućnost da ova lica primenjuju nove veštine u tržišnim uslovima i dalje prilagođavaju svoje ponašanje zahtevima poslodavca.

Poslovi koji se sprovode u stručnim radionicama obuhvataju i ekonomske aspekte, jer polaznici tokom nastave proizvode dobra koja bi trebalo da imaju tržišnu vrednost i da budu

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji konkurentna ostalim proizvodima na tržištu. U zavisnosti od oblasti delatnosti koje Centri sprovode, polaznici takođe mogu da budu angažovani na pružanju usluga. Sredstva zarađena prodajom dobara ili usluga čine sredstva Centra i stvaraju dodatne mogućnosti za razvoj novih oblika delatnosti.

Zadaci koje Centri preuzimaju na sebe iziskuju razvoj novih veština njihovog osoblja i nove načine rada. Ovi aspekti su izuzetno važni, naročito jer će se ocenjivati delotvornost aktivnosti Centara, uglavnom u pogledu broja zaposlenih ljudi. S toga, priprema osoblja za nove zadatke nalaže sprovođenje novog obrazovnog programa i kreiranje jedne nove filozofije socijalnog rada.

Program obuke budućeg osoblja angažovanog na pružanju socijalne podrške treba da uključuje elemente kao što su: izgradnja partnerstva i saradnje između onih kojima je podrška potrebna i onih koji je pružaju, stvaranje perspektiva za istinsko poboljšanje životnih uslova isključenih lica, podrška raznovrsnijim oblicima međusobne pomoći i samopomoći, uključujući raznovrsne oblike socijalnog rada i psihoterapeutske podrške u vezi sa stručnim obrazovanjem, preduzetništvo, sportske aktivnosti i transparentnost, kredibilitet, otvorenost svih partnera u procesu integracije.

Zakonom o socijalnom zapošljavanju podržava se stvaranje uslova za razvoj obrazovnih i preduzetničkih programa. Njime se takođe stvaraju uslovi za formulisanje sistemskih rešenja za regulisanje pitanja, kao što su rad polaznika u Centru, opseg i vreme uticaja i perspektiva lične osamostaljenosti. Ovo predstavlja jedan od najvažnijih zadataka u kojem će osoblje Centra istinski da preuzme odgovornost za budućnost svojih svršenih polaznika. Biće neophodna ogromna odlučnost kako bi socijalna preduzeća bila osnovana u okviru delatnosti Centra. Najverovatnije je, međutim, da će socijalne zadruge predstavljati jednu od osnovnih oblasti u koju će svršeni polaznici Centra biti uključeni.

3. Socijalne zadruge

Lica koja završe jednogodišnje programe koje sprovode Centri za socijalnu integraciju mogu da osnuju socijalne zadruge. Socijalne zadruge su neprofitna socijalna preduzeća, čiji

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji cilj nije stvaranje profita, već stručna i socijalna reintegracija lica sa minimalnim kvalifikacijama. Kao i udruženja i fondacije, socijalne zadruge se registruju u Nacionalnom sudu za registraciju. Prema projektu zakona, posle regulisanja svih obaveza na kraju godine, zadruga ulaže suficit u budžetu u socijalne ciljeve u korist svojih članova ili u interesu lokalnih zajednica. One mogu da ulažu taj suficit u obuku, podršku porodicama članova, kupovinu novih mašina, zapošljavanje drugih nezaposlenih lica, renoviranje prostorija kluba, izgradnju sportskog terena, itd.

Socijalna zadruga može imati između pet i pedeset članova. Imajući u vidu nisku konkurentnost članova zadruge, zakon predviđa naknadu dela troškova njihovog zaposlenja, tj. doprinosa za obavezno osiguranje i poreza u periodu od 18 meseci.

Fondacija „Barka“ je godinama isprobavala različite oblike preduzetništva, kako u seoskim, tako i u gradskim sredinama, u potrazi za takozvanim nišama na tržištu i oblastima koje nisu privlačne za poslovni sektor, a u kojima bi mogla da pokrene ekonomske aktivnosti. Te aktivnosti obuhvataju restauraciju i prodaju polovnog nameštaja, aparata i odeće, reciklažu metala, usluge prevoza pokojnika na grobljima i usluge vezane za upravljanje sportskim i rekreativnim centrima, agroturizam, itd.

Danas smo svesni neophodnosti traganja za novim vrstama usluga u lokalnim zajednicama i njihovog razvoja, kao što je nega starih osoba i lica sa invaliditetom. Nova ideja je da izdajemo časopis socijalnog profila koji bi na ulicama prodavali nezaposleni. Ideja „uličnih novina“ potiče iz Velike Britanije i razvijena je već u 49 zemalja. Prema načelu prodaje časopisa, prodavci dobijaju 50 odsto cene svakog primerka časopisa. „Ulične novine“ se već prodaju na ulicama Poznanja. Njegovi prodavci se pripremaju da sami osnuju socijalnu zadrugu koja će biti zadužena za distribuciju časopisa. Takođe će biti neophodno osnovati socijalne zadruge koje će se angažovati u više oblasti i biti u stanju da nude razne vrste usluga, kao što je čišćenje, renoviranje, baštovanstvo, i drugo, a koje će obezbediti stabilnost preduzeća.

Takođe, neophodno je organizovati redovne prodaje/aukcije proizvoda i sastanke sa preduzetnicima i promovisati ideju socijalne kohezije, korporativne društvene odgovornosti i



**Evropski pokret
Srbija**

11000 Beograd, Srbija, Kralja Milana 31/II
Tel: +381 11 364 01 74
office@emins.org, www.emins.org

Razvoj socijalnog preduzetništva u Srbiji zajedničke društvene odgovornosti lokalnih grupa. Ideja odgovornog biznisa podrazumeva potragu za novim rešenjima koja odgovaraju partnerima, deoničarima, klijentima, zaposlenima, pa čak i konkurentskim kompanijama. Ona podrazumeva organizovanje aktivnosti na način koji uzima u obzir aspekte socijalnog razvoja. Kompanije koje ulažu u odgovorno poslovanje uživaju bolji položaj na tržištu. Prema istraživačima, 70 odsto klijenata bira kompanije angažovane na društvenom razvoju, a njihovi zaposleni su, s toga, lojalniji, efikasniji, a njihovi proizvodi i usluge kvalitetniji. Izgradnja socijalne kohezije iziskuje napuštanje kratkoročnog usredsređivanja na akumulaciju profita i posmatranje ekonomskog razvoja iz šire perspektive kroz socijalno poboljšanje.



Evropska unija
European Union

Projekat finansira Evropska unija u okviru programa „Podrška civilnom društvu“.
Project is financed by the European Union within the "Support to Civil Society" programme.



Co.Ge.S.
Soc. Coop. Sociale